

LITERATURA

B = Beal 2008. Peter Beal, *A Dictionary of English Manuscript Terminology, 1450–2000* (Oxford: Oxford University Press, 2008).

M = Maniaci 1996. Marilena Maniaci, *Terminologia del libro manoscritto* (Rim: Istituto centrale per la patologia del libro, 1996).

R = Ricci 2014. Adelaide Ricci, *Carta e penna: Piccolo glossario di paleografia* (Rim: Viella, 2014).

DM = Muzerelle 1985. Denis Muzerelle, *Vocabulaire codicologique: répertoire méthodique des termes français relatifs aux manuscrits* (Paris: Editions CEMI, 1985). <http://codicologia.irht.cnrs.fr/indexc> (ekvivalenti na franc., tal., eng., španj. i arapskom)

AS = Strepparola 2005. Antonio Strepparola, ur. *Il Manuzio: Dizionario del libro* (Milano: Edizioni Bonnard, 2005.)

HTE = Hrvatska tehnička enciklopedija, <https://tehnika.lzmk.hr/> (uključeno je područje grafičke tehnologije)

VK = Kapitanović 2012. Vicko Kapitanović, *Povijesna vrela i pomoćne znanosti* (Split: Filozofski fakultet, 2012).

ZK = Kulundžić 1951. Zvonimir Kulundžić, *Knjiga o knjizi: Historija pisama, materijala i instrumenata za pisanje* (Zagreb: Školska knjiga, 1951).

BL = <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/GlossA.asp>

DK = <https://manuscript.ku.dk/about/glossary/>

HE = Hrvatska enciklopedija <https://www.enciklopedija.hr/>

MB = Brown 2018. Michelle P. Brown, *Understanding Illuminated Manuscripts: A Guide to Technical Terms* (Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2018).

EK = Kelemen 2009. Erick Kelemen, *Textual Editing and Criticism. An Introduction* (New York - London: W. W. Norton & Company, 2009).

J = James 2020. Kathryn James, *English Paleography and Manuscript Culture, 1500-1800* (New Haven: Yale University Press, 2020).

A

abecedar (abecedarium)

- rukopisna ili tiskana knjiga koja služi kao početnica za učenje abecede te pravopisa i gramatike nekog jezika (B)

abecedarij (abecedarium)

- popis u kojem su pojmovi poredani abecednim redom (HE)

abrevijacija (abbreviation)

- konvencionalni znak kojim se zamjenjuje riječ ili niz slova unutar ili na kraju riječi

abrevijatura (abbreviation) - v. kratica

adespot (adespoto)

- rukopis ili tekst kojemu autor nije poznat ili nije jasno naznačen (M)

adlegat, adligat

- tiskovina uvezana zajedno s više drugih tiskovina koje su obično manjeg opsega i stoga nepraktične ili neisplative za samostalno uvezivanje; uvezuju se u konvolut (upotrebljava termin Putanec 1979; Štefanić 1964: "knjiški uložak")

adresa (address)

- natpis na poleđini ili omotnici pisma s informacijama o osobi i mjestu na koje se pismo šalje (B)

adresat, naslovljenik (addressee)

- osoba kojoj je pismo ili tekst upućen (B)

adversaria, svaštara (adversaria)

- izvorno bilo kakva priručna bilježnica u koju su zapisivani raznorazni podaci i informacije, često nepovezani i bez nekog reda; u humanizmu se izraz koristio i za zbirku bilješki i komentara (B)

akefal (acefalo)

- tekst ili rukopis kojemu nedostaje početak (R)

akvizicija (acquisition)

- postupak pribavljanja jedinice građe ili sama pribavljena jedinica

anepigraf (anepigraphic ms.)

- tekst kojemu u rukopisu nije naznačen naslov i autor (M)

anoniman (anonymous)

- tekst kojemu nije poznat autor

anopistograf (anopistograph, anopistografo)

- tekst pisan samo na prednjoj strani lista (M)

anotacija (annotation, annotazione, annotation)

- znak ili kraća bilješka obavijesnog, objasnidbenog ili kritičkog sadržaja koja se odnosi na glavni tekst (R, J); ako je zapisana na margini uz tekst, naziva se *marginalna anotacija*

antigraf (antigraph)

- matica, predložak, primjerak iz kojega se tekst prepisuje

antikvar (antiquary, antiquario)

- kolekcionar i/ili istraživač starina, primjerice starih rukopisa i knjiga (B)

antikvitet, starina (antique)

- umjetnički ili uporabni predmet stariji od jednog stoljeća koji se čuva i pohranjuje zbog osobite povijesne vrijednosti

antologija (anthology, antologia)

- zbirka tekstova ili dijelova tekstova koje se prema određenom kriteriju smatra uzornima i vrijednima čuvanja i prezentacije

apograf (apografo)

- u predaji teksta, primjerak koji prema rodoslovnom stablu potječe od nekog rukopisnog svjedoka izravno, bez poznatih posrednika (R)

apokrif (apocrypha, apocrifo)

- tekst koji je namjerno pripisan nekome tko nije njegov stvaran autor (M)

aprekacija (apprecatio)

- u diplomatici, formula kojom se na kraju isprave izražava želja sudionika pravnog čina da sadržaj isprave bude uspješan (HE)

arak (sheet)

- pravokutni list papira većih dimenzija čijim presavijanjem nastaju različiti knjiški fomati

arhetip (archetype, archetipo)

- u predaji teksta, jedinstven, obično izgubljeni primjerak iz kojega se izvode svi preživjeli prijepisi tj. svjedoci nekog teksta (M)

arhiv (archive, archivio)

- baštinska ustanova u kojoj se pohranjeno arhivsko gradivo obrađuje i izdaje na korištenje; stariji nazivi: arkiv, pismara

arhivalije (archival material)

- pisano gradivo koje se čuva u arhivu

arkiv - v. arhiv

atlas (atlas)

- rukopisna ili tiskana knjiga velikih dimenzija koja sadrži zemljopisne karte (B); svezak rukopisa ili tiskane knjige sastavljen od listova koji nisu presavijeni (R)

atribucija (attribution)

- pripisivanje autorstva određenom tekstu (B)

autograf (autograph, autografo)

- tekst pisan rukom autora (R); može biti i naziv za sam rukopis kao predmet ako je u njemu tekst pisan autorovom rukom; u užem smislu koristi se i za vlastoručni potpis; *prid.* autografni

autor (author); autorstvo

- osoba koja je izmislila i stvorila tekst (za razliku od osobe koja tekst samo prepisuje ili prenosi); pojedini tekst može imati više od jednoga autora. Pojam autorstva postao je predmetom spora u drugoj polovici 20. st., kada su autori poput Rolanda Barthesa i Michelea Foucaulta upozorili na probleme vezane uz nastajanje i transmisiju teksta, pri čemu se naglasak stavlja na utjecaj šireg spektra sudionika u tim procesima, osobito čitatelja kao krajnjeg recipijenta pojedinog teksta (B)

autorsko pravo (copyright)

- isključivo pravo autora ili stvaratelja djela da to djelo objavljuje, prerađuje i reproducira. Iako je još u 16. st. bilo pokušaja da se pravno regulira izdavaštvo, pojam autorskog prava u modernom smislu svoje ishodište ima u tzv. Aninom statutu, koji je 1709. donio engleski parlament. Trajanje autorskog prava ovisi o državi u kojoj je registrirano. (B)

B

beneventana (beneventan script)

- vrsta latiničnoga pisma koje se proširilo iz benediktinskog samostana Montecassino u talijanskom Beneventu u 8. st., upotrebljavano kao knjiško i

dokumentarno pismo u južnoj Italiji i na istočnoj obali Jadrana od kraja 8. do kraja 13. st. (AS)

bibliofil (bibliophile, bibliofilo)

- osoba koja iz ljubavi prema knjigama traži i skuplja rijetke i vrijedne primjerke (M)

bibliofilija (bibliophilism, bibliofilia)

- ljubav prema knjigama, osobito s obzirom na njihovu vrijednost koja proizlazi iz starosti, rijetkosti ili estetskih osobina (AS)

bibliografija (bibliography)

- a) popis knjiga i članaka okupljenih po određenim kriterijima
- b) disciplina koja proučava različite sustave katalogiziranja knjižnične građe

biblioklast (biblioclast, biblioclasta)

- osoba koja se bori protiv knjiga i uništava ih (M)

bibliolatrija (bibliolatriy, bibliolatria)

- pretjerano obožavanje i kult prema knjigama (M)

bibliologija, bibliolog (bibliology, znanost o knjizi)

- znanstvena disciplina koja proučava proizvodnju, povijesni razvoj i sociologiju knjige kao materijalnog predmeta; u nekim tradicijama, poput engleske i talijanske, naziva se i bibliografijom (HE)

biblioman (bibliomaniac, bibliomano)

- osoba koja ima maniju posjedovanja knjiga, osobito rijetkih, a u odabiru se vodi formalnim, a ne sadržajnim kriterijima (M)

biblioteka - v. knjižnica

bifolij, dvolist (bifolium, bifolio)

- jedan par združenih listova papira ili pergamene, tj. skup od četiri stranice, bez obzira na veličinu, nastao presavijanjem većeg lista napola; više bifolija umetnutih jedan u drugi čine sveščić (B)

bilješka (note)

- u rukopisnom kontekstu, bilješkom se smatra kratki zapis ili crtež neke vrste; može služiti kao podsjetnik, napomena ili skica koja ima biti razrađena kasnije. Ipak, u rukopisima se uglavnom nailazi na bilješke u vidu komentara uz tekst (B)

bilježnica (notebook)

- vrsta knjige čija je namjena upisivanje neformalnih zapisa ili bilješki bilo koje vrste. Formalnije uporabe bilježnice uključuju slučajeve kada je posvećena određenim pojedincima ili kada se u nju upisuje radna verzija pisanog djela (B)

bilježnik (notary, notaio)

- osoba zadužena od strane neke svjetovne uprave za vođenje knjiga akata i osiguranje njihove vjerodostojnosti

bilježnički znak

- potpis javnog bilježnika u obliku crteža, nerijetko s njegovim inicijalima ili imenom

binion (binione)

- sveščić sastavljen od dviju dvolisnica; sadrži četiri lista, odnosno osam stranica (R)

bis (bis)

- izraz kojim se označuje da su dva lista jednako numerirana (npr. 1, 2, 2, 3) ili da je jedan list preskočen u numeraciji (npr. 1, 2, [nenumерiran], 3); dvostruko se numerirani ili nenumерirani list tada naziva *bis* (npr. '2 bis') (B)

blok - v. knjižni blok

brevijar - v. časoslov?

broširani uvez (sewn binding)

- vrsta uveza kod kojega se svešćići šivaju na hrptu i ljepilom vežu uz omot

brošura (brochure)

- vrsta publikacije određena brojem stranica: ima ih najmanje 5, a najviše 48

bušenje (pricking)

- postupak bušenja rupa uz rubove listova kako bi se pomoću njih ucrtalo crtovlje ili margine (B)

C

cenzor - v. cenzura

enzorski primjerak - v. cenzura

enzura (censure)

- administrativni postupak kojim svjetovne ili crkvene vlasti nastoje suzbiti objavljivanje, širenje i recepciju tekstova ili dijelova tekstova koje iz nekog razloga smatra opasnim. Za pregled tekstova i prijedlog cenzuriranih dijelova/djela zadužen je cenzor. U hrvatskoj su rukopisnoj tradiciji sačuvani pojedini rukopisi u kojima se po bilješkama i potpisu cenzora ili cenzoriranim (prekriženim) dijelovima vidi da su bili tzv. cenzorski primjerci.

cjelovit (integral)

- rukopis ili tekst koji je sačuvan u cijelosti, tako da mu nijedan dio ne nedostaje

codex descriptus

- rukopisni svjedok koji je nastao kao izravan prijepis drugog rukopisnog svjedoka (M)

codex deterior

- rukopisni svjedok od manje ili nikakve vrijednosti u kontekstu uspostave nekog teksta (M)

codex recentior

- rukopisni svjedok mlađi od ostatka neke rukopisne predaje (M)

codex unicus

- rukopisni svjedok, ujedno i jedini sačuvani predstavnik neke rukopisne predaje (M)

crtež (drawing)

- grafički prikaz nekog oblika u rukopisima izveden perom ili olovkom radi ilustracije teksta ili kao ukras

crtovlje (ruling, *rigatura*)

- skup vodoravnih i okomitih crta povučениh na stranici kojim se odjeljuje dio stranice koji će biti ispisan od onog koji će ostati prazan te se unutar tako dobivenog okvira strukturiraju redci radi pravilnijeg pisanja; izrađivano je olovkom, tintom ili urezivanjem

Č

časoslov (book of hours)

- Molitvenik, najčešće manjeg formata i namijenjen svakodnevnoj uporabi. Sadrži molitve koje se mole u kanonske sate. Izvorno se pojavio kao dio psaltira, a procvat je u rukopisnom obliku doživio od 14. do 16. stoljeća. (B)

četvrtina (quarto)

- kvarto (quarto), veličina lista papira koja nastaje kada se arak presavije dvaput, čime se dobiju četiri lista (B)

činkvečentina (post-incunable, cinquecentina)

- knjiga tiskana u 16. stoljeću (R)

čistopis (fair copy, bella copia)

- uređen rukopisni primjerak nekoga teksta, koji piše bilo autor ili prepisivač na narudžbu autora (B, EK)

čitač (reader)

- korisnik koji u čitaonici baštinske ili obrazovne ustanove čita i služi se knjižničnom i arhivskom građom

čitaonica (reading room)

- prostorija u baštinskoj ili obrazovnoj ustanovi u kojoj korisnici dobivaju na uvid, čitaju i služe se knjižničnom i arhivskom građom

čitljiv - v. rukopis (legible)

D

datacija (dating formula)

- formula kojom se u ispravi ili rukopisu navodi vrijeme i eventualno mjesto nastanka

datiranje (dating)

- određivanje razdoblja u kojem je rukopis ili tekst nastao (R)

dedikatar (dedicatario)

- osoba kojoj je djelo namijenjeno ili posvećeno

destinatar

- u diplomaciji, fizička ili pravna osoba u čiju je korist izvršen pravni čin i kojoj je namijenjena isprava koja o tom pravnom činu svjedoči

digitalizacija (digitisation)

- snimanje građe digitalnim aparatom ili skenerom kako bi se dobio digitalni primjerak u nekom slikovnom ili pdf formatu

digitalizat

- digitalni primjerak građe dobiven snimanjem digitalnim aparatom ili skenerom

dijakritik (diacritic)

- pisani znak koji se koristi da bi se označilo fonetsku kvalitetu nekoga glasa (fonema) (B)

dijereza (diaeresis)

- dijakritički znak koji se sastoji od dviju točkica (¨) smještenih na drugom u nizu od dvaju vokala, kako bi se naznačilo da se izgovaraju pojedinačno, odnosno da ne čine diftong (B)

diktiranje (dictation)

- postupak u kojem jedna osoba usmeno izgovara tekst, a jedna ili više osoba ga zapisuju; tekst može biti unaprijed zapisan pa diktiran ili može nastajati u trenutku diktiranja (B)

dimenzije (dimensions)

- veličine kojima se određuju visina i širina listova ili uveza rukopisa ili knjige; izražavaju se u milimetrima ili centimetrima

diploma (diploma), v. isprava

diplomatika (diplomats)

- pomoćna povijesna znanost koja proučava isprave (diplome), njihovu strukturu, jezik i pismo, kako bi utvrdila njihovu autentičnost i vrijednost kao povijesnog svjedočanstva (HE)

djelomično očuvan (partially preserved)

- za razliku od cjelovitoga, tekst ili rukopis kojemu dio nedostaje

dnevnik (diary)

- Knjiga ili bilježnica u koju autor bilježi događaje iz svojega života, odnosno ono što svaki dan radi. Upisi u dnevnik mogu biti unošeni dosljedno svaki dan, ali i neredovito u određenim intervalima. Također, mogu biti dugi i detaljni ili samo kratke zabilješke svakodnevnih događanja. (B)

dnevnik (journal, diary)

- knjiga u kojoj se vode više ili manje redovne bilješke o dnevnim događanjima. U stranoj literaturi, termini *diary* i *journal* uglavnom se koriste kao istoznačnice, uz napomenu da potonji pojam može označavati i formalniju i tekstualno kompleksniju vrstu dnevnika (B)

dokument (document, documento)

- bilo koja vrsta materijala koji sadrži neku vrstu teksta. (B)

donacija (donation)

- čin darivanja nekog materijalnog ili nematerijalnog dobra slobodnom voljom i bez naknade (M)

dopuna (amendment)

- naknadno unesen dio rukopisa ili teksta

duktus (duct)

- skup specifičnosti pomoću kojih je način pisanja pojedinog pisara moguće razlikovati od načina na koji pišu drugi. Osobitosti uključuju oblik pojedinih slova, redoslijed poteza koji čine slova, vrstu pisaljke, smjer i brzinu kretanja ruke, pažljivost pri pisanju itd. (B)

duplikat (duplicate)

- točna, vjerna kopija nekog dokumenta ili bilo kojeg drugog teksta koja služi kao drugi primjerak originala, a može imati jednaku pravnu ili uporabnu vrijednost. (B)

dvanaestina (duodecimo)

- veličina lista papira koja nastaje presavijanjem arka dvaput po dužini i triput po širini, čime se dobije dvanaest listova (B)

dvolisnica / dvolist (bifolium)

- sastavni dio sveščića, pravokutan komad pergamene ili papira savijen po sredini tako da tvori dva lista (R)

dvoslov (digraph)

- slovni znak koji nastaje kada se dva slova napišu povezano kao jedno (npr. æ, œ) (B)

E

egdotika (ecdotics)

- pomoćna povijesna disciplina koja se bavi teorijom i praksom kritičkog izdavanja tekstova (M, JS)

egzemplar (exemplar)

- svaka pisana reprodukcija, cjelovita ili djelomična, nekog teksta (M)

eklektičan (eclectic)

- osobina izdanja teksta u kojem priređivač preuzima i kombinira varijantne lekcije iz više različitih rukopisnih predložaka

eksplicit, završava, *explicit*

- završne riječi teksta u rukopisu (R); obično cijela posljednja rečenica proznog teksta, dio posljednje rečenice, završni stih ili njegov završni dio; u opisu rukopisa i starih knjiga navodi se u svrhu prepoznavanja tekstova, osobito onih koji su sačuvani samo fragmentarno; naziv dolazi od prvotnog lat. izraza *explicitus est liber* ("knjiga je razmotana") koji se upotrebljavao za knjige u obliku svitka, a zatim je prešao i u upotrebu za knjige u obliku kodeksa

ekstrakt - v. izvadak

emblem (emblem)

- ustaljeni grafički, slikovni ili jezični znak kojim se konvencionalno označava ideja, ideologija, zemlja ili nacija. Treba razlikovati emblem kao stilsku figuru od emblema kao povijesne likovno-literarne vrste. Emblem kao vrsta sastoji se od kratkog naslova koji predstavlja motiv (*inscriptio*), slike/cртеža (*pictura*) i teksta ispod slike koji je objašnjava (*subscriptio*). (B)

emendacija (emendation)

- ispravak koji priređivač unosi u tekst

emendiranje (emending)

- filološki postupak unošenja ispravaka u neki tekst temeljen na konjekturama (M)

eshatokol (escatocollo, eschatocol/closing protocol)

- a) u sastavu svitka: posljednji dio papirusnog svitka, uz koji je često pričvršćen umbilik
- b) u diplomaciji, završni dio isprave u kojem se navode potpisi ili znakovi osoba koje sudjeluju u pravnom činu, datacija isprave i formula aprekcije

ex dono

- izraz kojim se naznačuje da je rukopis dar jedne fizičke ili pravne osobe drugoj (M)

ex libris (*ex libris* inscription)

- verbalna ili slikovna oznaka koja upućuje na pripadnost knjige fizičkoj ili pravnoj osobi (R)

F

faksimil (facsimile, facsimile reproduction)

- vjerna i cjelovita reprodukcija rukopisnoga ili tiskanoga dokumenta (R)

falsifikat, v. krivotvorina

filigran(a) - v. vodeni znak

filigranologija (filigranology)

- pomoćna povijesna disciplina koja se bavi proučavanjem vodenih znakova (filigrana), njihove kronologije, ikonografije i regionalne rasprostranjenosti

florilegij (florilegium, florilegio, florilège)

- zbirka izvadaka iz odabranih tekstova različitih autora; ponekad je vrlo velika opsega i sadrži tekstove pisane na različitim jezicima.

floruit

- oblik datacije kojim se naznačuje razdoblje stvaranja nekog autora, obično u nedostatku podataka o vremenu njegova rođenja i smrti; skraćeno *fl.*; prema lat. *floruit*, bio je u cvatu, na vrhuncu

folijacija (foliation, foliazione)

- kontinuirana numeracija listova u rukopisu ili knjizi, najčešće smještena na strani *recto* lista, dok strana *verso* ostaje neoznačena (M)

folio, folij (folio)

- veličina lista papira koja nastaje kada se arak presavije jedanput, čime se dobiju dva lista (B); Koerbler u SPH 9 ima "cijeli list"

format (format)

- veličina rukopisa određena njegovim dimenzijama i načinom slaganja listova u sveščiće; vrste su folio, quarto, octavo, duodecimo i sedecimo (DK)

fragment (fragment, frammento)

- dio teksta ili rukopisa koji je ostao sačuvan, za razliku od ostatka cjeline kojoj je pripadao

frontispicij

- naslovni list u rukopisu ili knjizi; u nekim rukopisima i starim knjigama uz naslov, ime autora i druge podatke, nerijetko sadrži i ilustraciju

frontispis

- ilustracija koja se nalazi nasuprot naslovnog lista knjige

Nap. Prema Hrvatskom jezičnom portalu frontispis kao tipografski pojam ima dva značenja: a. ilustracija koja se nalazi nasuprot naslovnog lista knjige, b. naslovni list u knjizi. U našoj literaturi češći je oblik frontispicij, a oba se oblika ponekad upotrebljavaju u oba značenja. Engleska tradicija koristi termin za nasuprotnu, a talijanska za naslovnu stranicu

G

genealogija (genealogy)

- pomoćna povijesna znanost koja proučava podrijetlo, razvoj i grananje obitelji, porodica i plemena (HE); također, skica genetske povijesti neke obitelji: kao takva, genealogija se javlja u obliku jednostavnog popisa predaka, ali i u

znatno kompleksnijim i urešenijim oblicima, nerijetko oblikovanima poput stabla (obiteljsko stablo) (B)

genealoško stablo rukopisa (stemma codicum)

- u kritici teksta, grafički prikaz genealoške povezanosti između različitih rukopisnih svjedoka nekog teksta u obliku rodoslovnog stabla (M)

glosa (gloss)

- objašnjenje, prijevod ili komentar neke riječi ili dijela glavnog teksta uneseno na margini ili između redaka teksta; s obzirom na položaj može biti interlinearna glosa ako je zapisana između redaka ili marginalna glosa ako je zapisana na rubu stranice; s obzirom na sadržaj razlikuje se sustavna glosa koja objašnjava redom sve riječi ili dijelove teksta i doslovna glosa koja uz gramatička svojstva tumači samo doslovno značenje pojedinih riječi bez obzira na njihovo specifično značenje u samom tekstu (M)

gotica; knjižna gotica; kurzivna gotica (blackletter/Gothic script/Textura)

- vrsta latiničnoga pisma razvijenog promjenama oblika karolinških slova, glavno pismo na europskom tlu od 12. do 15. st.; karakteriziraju ga izdužena, uska, zašiljena slova; upotrebljavano je kao knjižno i kao notarsko (kurzivno) pismo, a u notarskoj upotrebi razvile su se specifične razlike s obzirom na zemljopisnu rasprostranjenost (AS)

građa (materials)

- ukupnost dokumenata u rukopisnom ili tiskanom obliku koji čine fond knjižnica i arhiva ili su dostupni na mreži kao izvori za istraživanje

graf (graph)

- crtež dijagrama koji simbolički predstavlja neki pojam. Izraz se u paleografiji koristi i kao termin za pojedini pisani znak, pa se tako primjerice spoj dvaju znakova (npr. æ) naziva digraf (B)

grafetička organizacija (*mise-en-page*)

- ukupnost vizualnih obilježja nekog tipa pisma realiziranih u određenom rukopisu (abrevijature, ligature, nadslovni znakovi, bjeline i dr.)

grafija, slovopis

- slovni sustav kojim se glasovi nekog jezika prenose u pismo; Koerbler: grafika

grafit (graphite)

- vrsta minerala koji se upotrebljava za izradu uložaka u olovkama

grafologija (graphology)

- umijeće proučavanja rukopisa kojim se na temelju načina pisanja pojedine osobe donose zaključci o njezinu karakteru, osobnosti ili raspoloženju (B)

grbovnica (grant of arms, armales)

- vladarska povelja kojom se pojedincu ili obitelji dodjeljuje plemićki grb

grb (coat of arms)

- znak pojedinih osoba, obitelji, ustanova, organizacija i država, izražen likovnim elementima prema određenim pravilima kojima se bavi heraldika (v.)

grbovnik (armorial)

- heraldička knjiga koja sadržava grbove pojedinaca ili obitelji, ponekad i institucija, često poredanih po rangu plemstva (B)

H

heraldika, grboslovlje (heraldry)

- pomoćna povijesna disciplina koja proučava postanak grbova, pravila njihova sastavljanja i povijest njihova razvoja te nudi načela za sustavan opis grbova (HE, K)

herbarij (herbal)

- knjiga koja sadrži imena i opise biljaka te njihovih ljekovitih svojstava; često ispunjena raskošnim crtežima ili osušenim originalnim primjercima bilja (B)

hirograf (chirographo, chirograph)

- tekst pisan i potpisan vlastoručno (R)

horror vacui

- u pisanju i ukrašavanju rukopisa, težnja da se ispuni preostao prazan prostor između riječi i dijelova teksta ili dekorativnih elemenata na stranici, zbog čega se dodaju novi grafički detalji (R); lat. *horror vacui*, strah od praznog prostora

hrbat (spine, dorso)

- dio uvezane rukopisne ili tiskane knjige, oblika izduženog pravokutnika, koji s bočne strane zatvara rub na kojem su povezani sveščići (M, B)

hrestomatija (chrestomathy)

- florilegij ili antologija klasičnih tekstova sastavljen za didaktičku namjenu

humanistika (humanistic script); knjižna humanistika; kurzivna humanistika

- tip latiničnoga pisma koji u 15. stoljeća razvijaju pripadnici humanističkoga pokreta po uzoru na čitke i "čiste" oblike karoline, a kao reakcija na estetski inferiornu i teže čitljivu goticu

I

idiograf

- rukopis u kojem tekst nekog autora ispisuje druga osoba, tj. pisar, ali pod nadzorom autora i uz njegov pregled, a nerijetko i ispravke i nadopune

iluminacija (illumination)

- ukrašavanje rukopisa zlatnom, srebrnom ili nekom drugom "sjajnom" bojom tako da rukopis izgleda kao da je osvijetljen (lat. *illuminare* - osvijetliti); iluminacija se odnosi na ukrašavanje pojedinih slova ili margina rukopisa, a ukrasi dolaze u obliku inicijala, minijatura i različitih ornamenata (B)

ilustracija (illustration, illustrazione)

- grafički prikaz nekog predmeta, osobe ili prizora sadržajno vezan uz tekst; najčešće se nalazi unutar okvira ili obruba u kojem je i tekst (M, B)

imprimatur (licence to print)

- formulaičan izraz kojim crkvena vlast ili neka svjetovna instanca odobrava tisak knjige nakon pregleda njezina sadržaja; lat. *imprimatur*, neka se tiska

incipit, počinje

- početne riječi teksta u rukopisu, bilo da je riječ o cijeloj proznoj rečenici ili njezinu manjem početnom dijelu, cijelom stihu ili njegovu manjem početnom dijelu; u opisu rukopisa i starih knjiga navodi se u svrhu prepoznavanja tekstova, osobito onih koji nemaju naslov ili su sačuvani samo fragmentarno, pa mora biti dovoljno dug da nepobitno identificira određeni tekst (R)

incipitarij (incipitarium)

- popis incipita, koji se najčešće objavljuje kao prilog u katalogu rukopisa neke zbirke ili u izdanjima tekstova (v. incipit)

inicijal (initial)

- prvo slovo prve riječi kojom počinje cijeli tekst ili dio teksta, često istaknuto i ukrašeno; među karakterističnijim su inicijalima oni u koje su ucrtani ljudski likovi ili neki kompleksniji prizori, nerijetko izravno povezani sa sadržajem teksta, inicijali ukrašeni tako da je pisar povlačio višestruke poteze s ciljem isticanja i podebljavanja pojedinih dijelova slova te inicijali izvedeni izduženijim i kompleksnijim potezima, koji ponekad podsjećaju na ljudsko lice ili kakav drugi lik i oblik (B, M, CG)

inkunabula (incunable, incunabolo)

- knjiga tiskana tehnologijom pomičnih slova u razdoblju od pojave tiska do 1501. godine (R, MB)

interlinearni (interlineal)

- umetnut između redaka pisanog ili tiskanog teksta; uglavnom se radi o tumačenjima, komentarima ili ispravcima originalnog teksta (B)

interpolacija (interpolation)

- čin umetanja tekstovnog dodatka u prvotni tekst (HE) i sam umetnuti tekst

interpunkcija (punctuation)

- ukupnost pisanih, neslovnih znakova kojima se označavaju odnosi između rečenica i rečeničnih dijelova u tekstu i olakšava njihovo razumijevanje (HE)

inventar (inventory)

- popis jedinica građe u nekoj zbirci (Kapitanović: našasnik); detaljan popis pokretnina i nekretnina u nečijem vlasništvu sastavljen najčešće nakon smrti vlasnika u svrhu ostavinske rasprave; danas su to zanimljivi dokumenti koji nam daju uvid u povijesno-pravni i društveni kontekst vremena u kojem su nastali (B)

inventarni broj (call number)

- jedinstveni broj pod kojim je jedinica građe zavedena u inventaru (inventarnoj knjizi)

iskvareno mjesto (corruption)

- pogrešno čitanje pojedinog mjesta u tekstu koje je posljedica greške u prepisivanju odnosno transmisiji teksta (ili ga priređivač teksta takvim smatra) (B)

ispisno polje

- u organizaciji stranice rukopisa ili tiskane knjige, dio koji je ispunjen tekstom ili vizualnim elementima; u srednjovjekovnim i nekim novovjekovnim rukopisima nerijetko se označavalo prije početka pisanja

isprava (instrument, diploma)

- službeni pisani dokument koji se izdaje kao potvrda nekog pravnog čina, a slijedi uvriježenu strukturu kojom jamči vjerodostojnost

ispravak (correction)

- izmjena teksta koja se unosi kako bi se ispravila pogreška nastala pri pisanju ili prepisivanju teksta (B)

ispuštanje (ellipsis) - v. pisarska pogreška

izbrisati (expunge)

- ukloniti iz teksta precrtavanjem, križanjem, brisanjem i sl.; prema lat. *expungo*, izbosti, prema srednjovjekovnoj praksi da točkice ispod pojedinih riječi ili skupina riječi upućuju da tako označene riječi valja zanemariti

izdanje (edition)

- rukopisni ili tiskani primjerak ili niz tiskanih primjeraka kojima se djelo objavljuje, odnosno čini dostupnim širem krugu čitatelja

izdavač (publisher)

- ustanova ili pojedinac koji se brine za izdavanje nekog izdanja

izvadak (excerpt)

- dio teksta izvučen iz cjeline kako bi postojao samostalno ili u nekom drugom kontekstu

izvještaj (report)

- zapis, najčešće u obliku formalne pisane izjave, čija je svrha izvijestiti o rezultatima neke radnje ili navesti činjenice i/ili mišljenja vezana uz neku situaciju (B)

izvornik (original)

- oblik teksta koji se smatra temeljnim u daljnjoj predaji teksta

K

kalendar (calendar)

- knjižica ili tablica koji prikazuje dane, tjedne i mjesece u godini. Tradicionalno, pojedini su dani često popraćeni bilješkom o blagdanima i praznicima koji se pojedinog dana obilježavaju ili imenom sveca kojega se na taj dan časti. U drugim kontekstima, kalendar može označavati i kakav popis ili katalog u kojemu su natuknice poredane kronološki (B)

kaligrafija (calligraphy)

- način pisanja koji se odlikuje pravilnom, urednom i elegantnom izvedbom slova, čiji oblici trebaju biti jasno i jednostavno izvedeni (R, J)

kancelarija (chancery)

- ured u kojem se obavljaju poslovi administrativne i pravne prirode u srednjovjekovnim municipijima, komunama, samostanima, biskupijama te na kaptolu, dvoru ili papinskoj kuriji; takvi su uredi u srednjem i ranom novom vijeku odigrali ulogu u razvoju i upotrebi kancelarijskoga pisma (v.)

kancelarijsko pismo (*cancellaresca*, chancery hand)

- oblikovanje pojedinih tipova latiničnoga pisma svojstveno za kancelarije (v.) (HE); *cancellaresca* je skraćeni naziv i za poseban oblik gotice koji se razvio u Italiji u 14. st. kao *minuscola cancellaresca italiana*, kaligrafsko pismo zaobljenijih oblika slova i veće čitljivosti u odnosu na tipičnu goticu

kapitala (vrsta pisma) (capitals/majuscule)

- latinično pismo sastavljeno samo od velikih (majuskulnih) slova

karolina (Carolingian/Caroline minuscule)

- vrsta latiničnoga pisma razvijenog u Franačkoj u 8. st. u doba Karla Velikog; u osnovi minuskulno pismo, pravilnih i elegantnih oblika slova vrlo blago nagnutih udesno (AS)

karta (map)

- rukom crtani ili tiskani crtež geografske ili nautičke namjene, čija je svrha prikazati geografske osobitosti određenih prostora (B)

kartografija (cartography)

- disciplina koja se bavi proučavanjem geografskih karti, njihove povijesti i metoda izrade; vještina izrade karti (B)

karton (carton)

- vrsta debljeg, krutog papira koji se koristi pri uvezivanju i omatanju rukopisa i knjiga (R)

kartular (cartulary, cartulario)

- rukopisna zbirka u koju su brigom destinatarata (v.) prikupljene ili prepisane isprave vrijedne čuvanja zbog svog pravnog ili povijesnog značenja

kartuša (cartouche)

- ornament u obliku ovalnog medaljona ukrašenog volutama, koji često služi kao okvir za natpis ili grb. Pojavljuje se na natpisnim listovima, kartama, oznakama vlasništva i u arhitekturi (B, CG, HE)

katalog (catalogue)

- popis i u većoj ili manjoj mjeri iscrpan opis rukopisa ili knjiga jedne zbirke

katalogizacija i opis rukopisa (cataloguing and describing of manuscripts)

- postupak popisivanja i opisivanja rukopisa ili tiskanih knjiga. Više je pristupa u katalogizaciji, no većina opisa gotovo uvijek uključuje podatke o naslovu, autoru, sadržaju, vrsti teksta, materijalu na kojem je tekst pisan, dimenzijama i formatu listova i uveza, folijaciji ili paginaciji, ukupnom broju listova ili stranica, uvezu, kolaciji, pisaru, tipu pisma, osobitostima u rukopisu, rasporedu teksta, ukrasima i ilustracijama, vodenim žigovima, provenijenciji, stanju, trenutnom mjestu čuvanja i signaturi (B)

kazalo (index; table of contents)

- a) abecedni popis imena, mjesta i ostalih pojedinosti koje se spominju u knjizi, popraćen brojem stranice na kojoj se pojedini pojam u knjizi nalazi; najčešće smješten na kraju knjige (B)
- b) pregled sadržaja rukopisa ili tiskane knjige, koji se nalazi na početku ili na kraju knjige

knjiga (book)

- u modernom smislu, uvezan i tiskani primjerak izdanja teksta. Izraz se također koristi i pri podjeli nekih djela na manje cjeline (npr. Biblije, opširnijih djela klasičnih autora). Kroz povijest izraz korišten za razne vrste pisanog teksta, kako uvezanog, tako i neuvezanog, u rukopisnom ili tiskanom obliku (B)

knjiga prihoda i rashoda (cash-book, libro del dare e dell'avere)

- računska knjiga pojedinca ili obitelji u kojoj se kronološkim redom bilježe prihodi i rashodi

knjiga rashoda (waste book, libro del dare)

- računska knjiga pojedinca ili obitelji u kojoj se kronološkim redom bilježe rashodi

knjigoveštvo (bookbinding)

- postupak međusobnog povezivanja sveščića i njihova spajanja s uvezom odnosno koricama kao završna etapa u proizvodnji rukopisne ili tiskane knjige

knjigoveža (bookbinder)

- osoba koja se bavi uvezivanjem knjiga

knjiški - v. knjižni

knjiški crv (bookworm); Jurić ima knjižni crv

- bilo koja od nekoliko vrsta crvi koji se hrane papirom te ga time trajno oštećuju; u prenesenom se značenju koristi i za izrazito strastvenog čitatelja (Jurić: knjižni crv) (B)

književni rukopisi (literary manuscripts)

- rukopisi koji sadržavaju književni tekst (za razliku od znanstvenog, pravnog, liturgijskog itd.) (B)

knjižna humanistika - v. humanistika

knjižni blok

- skup svešćića koji se slažu jedan za drugim i povezuju najčešće koncem i ljepilom, a zatim im se mogu dodati omot ili korice (HE)

knjižnica, biblioteka (library)

- ustanova u kojoj se prikuplja i čuva knjižnična građa te izdaje na čitanje korisnicima

knjižničar (librarian)

- osoba koja upravlja ili radi u knjižnici (B)

kodeks (codex, codice)

- oblik knjige sastavljen od listova presavinutih napola i okupljenih u jedan ili više svešćića, povezanih koncem uzduž linije uveza. Javlja se vjerojatno u 1. st. pos. Kr., i to kao oblik papirusnih knjiga, no uskoro sve više prevladavaju kodeksi sastavljeni od listova pergamene. Takav kodeks postaje dominantan oblik knjige potkraj 3. st., bilo da je materijal za pisanje pergamena ili papir (MB)

kodikologija (codicology, Handschriftenkunde)

- znanost koja proučava fizičke i materijalne osobine rukopisa i njihovu izradu kako bi se bolje razumio njihov nastanak i povijest (DK, MB)

kodirana poruka (encoded message)

- poruka ispisana šifriranim pismom koje se ne može razumjeti bez poznavanja ključa (B)

kolacija (collation)

- a) uspoređivanje istoga teksta u različitim rukopisnim svjedocima, kolacioniranje (DK)
- b) proučavanje i opis sastava svešćića u rukopisu, izvornog ili sadašnjeg; rezultati proučavanja prikazuju se opisno ili shematski (npr. formula I⁸ označava da se prvi svešćić sastoji od osam listova) (DK, MB); v. i ustrojstvo svešćića

kolektanej (*collectaneum*)

- kodeks u kojem se sabrani tekstovi različitih autora i iz različitih razdoblja, povezani zajedničkom tematikom

kolofon (colophon, colofone)

- zapis obično na kraju teksta u rukopisu ili na posljednjoj stranici u starim tiskanim knjigama, koji sadrži bibliografske, odnosno tipografske podatke, kao što su ime pisara, mjesto i datacija nastanka rukopisa, njegova namjena ili naručitelj, odnosno ime autora, naslov djela, ime tiskara, mjesto i godina izdanja u tiskanoj knjizi (AS, M)

komentar (commentary)

- kraći ili dulji tekst kojim se dopunjuje, objašnjava ili problematizira dio ili cjelina glavnog teksta; često se u rukopisu nalazi uz sam glavni tekst, u obliku marginalne ili interlinearne glose (MB)

kompandij (compendium)

- priručnik u kojem je u skraćenu i sažetu obliku izložena određena znanstvena ili stručna građa (B, HE)

kompilacija (compilation)

- zbirka tekstova iz različitih izvora i različitih pisaca sakupljenih na jednom mjestu. Sastavljač (kompilator) osoba je odgovorna za odabir i prikupljanje tekstova, a ujedno može, ali i ne mora, biti prepisivač odabranih tekstova (B)

kompozitni kodeks, složeni kodeks (composite codex manuscript, *codex compositus*)

- rukopisni kodeks sastavljen od dva ili više fizičkih dijelova različitoga podrijetla ili vremena nastanka, naknadno uvezanih u jednu cjelinu

koncept, v. nacrt / skica

konjektura

- lekcija odnosno čitanje određenog mjesta u tekstu) koju u tekst unosi priređivač na temelju svojega logičkog razumijevanja, no koja nije posvjedočena ni u jednom od sačuvanih rukopisa (M)

konkordancija (concordance)

- konkordancije pojedinih autora kompilacije su ili kazala u kojima su abecedno poredane riječi popraćene citatima koji ukazuju gdje se pojedina riječ javlja u djelu ili djelima određenog autora. Nešto rjeđe, konkordancija može označavati i zbirke iz 16. i 17. st., također nazivane i harmonijama, u kojima se dijelovi Biblije donose u usporedbi s protestantskim katekizmima i dogmama (B)

kontaminacija (contamination)

- iskvarenost teksta velikim brojem pisarskih grešaka ili izmjena koje priređivači smatraju neopravdanima ili nelegitimnima. Izraz se koristi i u slučajevima kada se iz varijantne verzije nekog teksta razvije niz primjeraka različitih od originala. Transmisijsku granu kojoj takvi tekstovi pripadaju opisuje se kao iskvarenu, odnosno kontaminiranu (B)

kontrakcija, v. kratica

kontramarka, v. protumarka

konvolut

- svezak u kojem je zajedno uvezano više različitih tiskovina koje su obično manjeg opsega i stoga nepraktične ili neisplative za samostalno uvezivanje; v. adlegat (upotrebljava termin Putanec 1979)

konzervacija (conservation)

- pravilna zaštita i čuvanje umjetničkih predmeta, što uključuje rukopise i knjige (B)

kopča (buckle, fibbia)

- metalna naprava na vanjskom rubu uveza pomoću koje se međusobno spajaju i pričvršćuju korice u koje je knjiga uvezana (R)

kopija, v. prijepis

kopist, v. prepisivač

korekcija (correction) - v. ispravak

korektor (proofreader)

- osoba koja obavlja korekturu (v.)

korektura (proofreading)

- postupak čitanja teksta tijekom pripreme za izdanje, pri kojem se pronalaze i ispravljaju pogreške u tekstu

korespondencija (correspondence)

- niz pisama koje međusobno razmjenjuju dvije ili više osoba; sam proces komunikacije između korespondenata (B)

korice (covers)

- vanjski dijelovi uveza knjige koji na njezinoj prednjoj i stražnjoj strani obavijaju sveščiće, povezani preko hrpta; najčešće izrađeni od drva, kože ili papira (B, DK)

kosa crta (virgule)

- interpunkcijski znak, osobito čest u srednjovjekovnim rukopisima, kojim se označava stanka ili prekid, slično kao što se danas čini zarezom; u nekim rukopisima upotrebljava se i dvostruka kosa crta, koja odgovara današnjoj točki (B)

koža - v. pergamena

kratica, abrevijatura (abbreviation)

- oblik skraćivanja riječi koji se upotrebljava radi uštede vremena i prostora i obilježava posebnim znakom; osnovne su vrste kratice u kojima se ne bilježi završni dio riječi (suspensije) i u kojima se izostavlja jedno ili više slova unutar riječi (kontraksije)

kriptogram, kriptografija, kriptologija (cryptogram, cryptography, cryptology)

- tekst koji je zapisan posebnim znakovima ili razmještenim slovima kako bi bio nerazumljiv svakom tko ne posjeduje ključ za njegovo odgonetanje. Postupak prebacivanja razgovijetnoga teksta u nerazgovijetni naziva se kriptografija, a disciplina koja se bavi proučavanjem kriptografskih postupaka naziva se kriptologija (HE)

kritički aparat (apparatus)

- dio kritičkog izdanja koji u obliku bilježaka prati kritički priređen tekst da bi se naznačila različita čitanja zatečena u drugim rukopisima, odnosno opravdao priređivačev izbor čitanja (M)

kritičko izdanje (critical edition)

- uspostava nekog teksta temeljena na usporedbi i vrednovanju inačica toga teksta zatečenih u pojedinim rukopisnim predlošcima/primjercima (M)

diplomatičko izdanje (best-text edition)

- objavljivanje teksta koji pažljivo reproducira pojedini (ili jedini) tekstualni predložak i u kojem se pomoću preciznih tipografskih konvencija pokušavaju zabilježiti sve njegove materijalne i grafičke osobitosti, bez ikakva dodatnog tumačenja ili preoblikovanja od strane priređivača (M)

diplomatičko-interpretativno izdanje

- diplomatičko izdanje s neznatnim preinakama koje ne utječu na sadržaj teksta (razrješavanje kratica,, modernizacija upotrebe interpunkcije i velikih slova ...)
(M)

genetičko izdanje (genetic edition)

- kritičko izdanje koje u tekstu bilježi promjene koje je napravio autor teksta (M)

kritika teksta (textual criticism)

- filološka tehnika kojoj je svrha uspostava oblika teksta najbližeg izvornoj inačici, a počiva na detaljnu ispitivanju svake riječi i drugih elemenata koji sačinjavaju tekst, odnosno usporedbi svake njegove inačice (M)

krivotvorina, falsifikat (forgery)

- lažan ili neautentičan dokument načinjen s izravnom namjerom da ga se smatra autentičnim, odnosno originalnim (B)

krnjadak, krnji list (stub)

- ostatak lista, pridružen drugome (najčešće cjelovitom) listu, koji je iz nekog razloga odrezan duž unutarnjeg ruba; takav je list mogao biti odrezan prije ili nakon uvezivanja (B)

kronogram (cronogramma, chronogram)

- prozni ili stihovani izraz u kojem slova koja nose brojevnju vrijednost prema rimskoj numeraciji tvore određeni datum te se ističu majuskulom (M)

kurziv (italic type)

- način pisanja ili tiska u kojem su slova lagano nagnuta udesno

kurziva (cursive)

- oblik pisanja slova lagano nagnutih udesno koji se javlja kao podvrsta određenih tipova pisma (npr. gotička kurziva, humanistička kurziva); Rešetar 1933: skoropis, za oblik ćirilice naspram ustava i poluustava

kustoda, reklamanta (catchword, richiamo, *reclamatio*)

- najava prve ili nekoliko riječi ili slova kojima započinje tekst na sljedećoj stranici rukopisa ili knjige, smještena najčešće na donjem rubu lista (R); u pravilu dodavana je na *verso* stranu zadnjeg lista sveščića kako bi se osiguralo slaganje sveščića u knjigu pravilnim redoslijedom, no nerijetko se dopisuje i na *verso* ili *recto* strane unutarnjih listova (Kapitanović: poveznica listova; Martinović: riječ čuvarica)

kvarto (quarto)

- oznaka za veličinu lista papira koja nastaje tako da se standardni komad papira presavije dvaput, čime se dobije četiri lista veličine kvarto; ermin se koristi i za označavanje knjige koja se sastoji od takvih listova (B)

kvinion (quinione, quinio)

- sveščić sastavljen od pet dvolisnica; sadrži deset listova, odnosno dvadeset stranica (R)

kvaternion (quaternion, quaternione)

- sveščić sastavljen od četiri dvolisnice; sadrži osam listova, odnosno šesnaest stranica (R)

L

lakuna (*lacuna*)

- izostanak većeg ili manjeg dijela teksta ili rukopisa uslijed pogreške ili oštećenja (R)

lanci (chain lines)

- tragovi proizvodnje papira vidljivi na listu papira pod pozadinskim osvjetljenjem kao paralelne deblje, međusobno raširenije linije; nastaju prilikom izlivanja papirne mase kroz kalup sa žičanom rešetkom; Rešetar u izdanju Držića: "vodoravni pravac" (o rkp. u četvrtini); v. rebro

legenda (legend, legenda)

- zapis koji prati neki grafički prikaz i olakšava njegovo razumijevanje, npr. pojavljuje se uz karte, ilustracije, grbove, novac i sl. (B)

lekcija (a reading)

- čitanje, odnosno oblik teksta kako ga donosi pojedini rukopisni svjedok na pojedinom mjestu u tekstu (M)

lectio difficilior

- čitanje, odnosno tekstualna inačica koju je s morfološkog, leksičkog ili semantičkog aspekta teže opravdati u odnosu na druge ponuđene inačice (M)

lectio facillior

- čitanje, odnosno tekstualna inačica koju je s morfološkog, leksičkog ili semantičkog aspekta lakše opravdati u odnosu na druge ponuđene inačice (M)

lekcionar (lectionary, lezionario)

- knjiga koja sadrži odlomke iz Starog i Novog zavjeta za čitanje u obredu mise, navedene onim redom kojim se čitaju tijekom crkvene godine

lema (lemma)

- u tekstologiji, dio teksta koji priređivač uzima kao osnovni te mu u kritičkom aparatu suprotstavlja različite lekcije posvjedočene u ostalim svjedocima (B; v. i M, 226)

ligatura (ligature)

- u paleografiji, potez kojim se povezuju dva slova; u tisku se može izvesti i tako da jedan potez povezuje više od dva slova; upotrebljava se i kao naziv za oblik u kojem se dva slova oblikuju sljubljeno, kao dvoslov (B)

linija (line)

- a) linija slova, svaki potez koji sudjeluje u tvorbi slova
- b) linija retka, stvarno označena ili zamišljena crta na koju je položen središnji dio (tijelo) slova (osnovna linija) ili do koje doseže središnji dio slova (gornja linija); u odnosu na linije retka razlikuje se srednji, donji i gornji pojas u koje se smještaju pojedini dijelovi slova (v. i pojas)

liniranje (ruling)

- povlačenje ravnih crta u rukopisu pomoću ravnala

list (leaf)

- komad papira ili pergamene koji ima dvije strane, prednju (recto) i stražnju (verso), dostupne za ispisivanje (B); dva povezana lista čine bifolij ili dvolist, povezani dvolisti čine sveščić, a povezani sveščići knjigu

litterae notabiliores

- slova koja su u rukopisu istaknuta svojom veličinom: manja su od inicijala, a veća od ostalih slova; njima se označuje početak pojedinog odlomka u tekstu, a katkad su istaknuta i bojom tinte (prema K)

LJ

ljepenka

- vrsta kartona izrađenog od višeslojnog papira koja je služila za izradu omota i korica knjige (prema HE)

M

majuskula (majuscule)

- veliko slovo; postoje posve majuskučna pisma, u kojima su sva slova pretežno iste veličine, poput kapitale i ugate glagoljice; majuskučna slova kao grafički element upotrebljavaju se za isticanje naslova i pojedinih dijelova teksta (HE); v. minuskula

makron (macron)

- dijakritički znak, ravna horizontalna crta (¯) koja se stavlja iznad vokala da bi se naznačilo da je označeni vokal dug u izgovoru; u rukopisima i tisku upotrebljava se, kao i tilda (v.) i da se naznači da je jedno ili više slova koja slijede izostavljeno (npr. *amicū* za *amicum*) (B)

mala četvrtina - v. pod format

manikula (manicule, manina)

- neverbalna marginalna bilješka u obliku nacrtane ručice, najčešće s istaknutim kažiprstom usmjerenim prema mjestu u tekstu na koji se želi skrenuti pozornost (R)

manuskript - v. rukopis

marginata - v. rub

marginalija (marginalia, marginalia)

- ukupnost verbalnih i neverbalnih bilježaka napisanih na rubu lista (R)

marginalna bilješka (marginal note)

- verbalna ili neverbalna bilješka zapisana na rubu lista uz tekst (DK)

marmorirani papir (marbled paper, carta marmorizzata)

- debeo papir s vrlo izraženim uzorkom koji se dobiva natapanjem papira u obojenoj gumi (B)

mastilo - v. tinta

materijal (material)

- svaka podloga na kojoj je moguće pisanje; u proučavanju pisane kulture razlikuju se čvrsti, trajniji materijali (kamen, razne vrste metala, staklo, pečena glina, drvo i dr.), čijim se natpisima bavi epigrafija, te mekani, manje trajni materijali (povoštene tablice, papirus, pergamena, papir, platno), čije tekstove proučava paleografija

matica (archetype)

- rukopis iz kojega svi kasniji prijepisi teksta vuku podrijetlo

međulist (interleaf)

- list naknadno umetnut među listove knjige ili rukopisa (B)

mekani uvez -- v. uvez

membrana (membrane)

- u paleografiji, istoznačnica za pergamenu, prema lat. *membrana*, koža

mikrofilm (microfilm)

- fotografska snimka visoke rezolucije kojom se izvorni dokumenti reproduciraju u znatno umanjenim dimenzijama (M, HE)

minijatura (miniature)

- crtež u rukopisu izvorno izveden crvenim olovnim pigmentom (minijem) (DK); Rački 1874: sitnolik

minuskula (minuscule)

- malo slovo; pismo koje čine sitnija slova nejednake veličine; takva su pisma primjerice karolina, gotica i humanistika; v. majuskula

minuta, koncept (concept)

- radni primjerak teksta koji autor dalje razvija i dotjeruje

misal (missal, messale)

- liturgijska knjiga koja sadrži sve tekstove nužne za slavljenje mise u različitim vremenima crkvene godine, uz kratke upute o izvođenju obreda (AS)

miscelanej (miscellany)

- zbir tekstova koji su uvezani skupa, ali potječu od različitih autora ili se razlikuju po naravi, sadržaju ili vrsti; u rukopisnom kontekstu, uglavnom je riječ o zbirci tekstova različitih autora (B)

mlađi prijepis - v. prijepis

molitvenik (prayer book)

- rukopisna ili tiskana zbirka molitava, koja je poput časoslova i psaltira također mogla biti bogato ukrašena, a upotrebljavala se s privatnom ili javnom namjenom (B)

monogram (monogram)

- znak sastavljen od dvaju ili više slova, najčešće stiliziranih inicijala nečijeg imena (B)

moto (motto)

- izvorno kratka bilješka čija je uloga pobliže opisati ili objasniti simboliku nekog emblematičnog dizajna; kasnije oznaka osobnog uspjeha ili ambicije autora; upisuje se na korice ili unutar knjige nerijetko kao oznaka vlasništva (B)

MS

- općeprihvaćena pokrata za "rukopis" u jednini (prema lat. *manuscriptum*)

MSS

- općeprihvaćena pokrata za "rukopise" u množini (prema lat. *manuscriptum* i uzusu da podvostručeno zadnje slovo označava množinu)

N

nacrt (draft)

- prvi sastavak ili oblik teksta koji je privremen i koji će se još dorađivati; skica

nacrtak (abstract)

- kratak sažetak djela, teksta ili dokumenta (B)

nagib (tilt)

- a) stupanj zakošenosti slova prema naprijed i prema natrag odnosno udesno ili ulijevo; kosina; ukoliko zakošenosti nema, rukopis je uspravan ili okomit
- b) stupanj zakošenosti vodoravne linije retka prema gore ili prema dolje; može biti uzlazan ili silazan, konveksno ili konkavno zakrivljen, pravilan ili nepravilan

naglasak (accent)

- pravopisni znak kojim se nad slovom označava ton i dužina pojedinih glasova

naliv-pero (fountain pen)

- sredstvo za pisanje tintom, sastavljeno od metalnog pera, pumpice u kojoj se nalazi tinta i cjevčice koja ih povezuje i propušta male količine tinte na papir (ZK)

naljepnica, knjižna naljepnica (label)

- komadić papira koji se lijepi obično na hrbat, vanjsku ili unutarnju stranu korice, a na kojem je navedena signatura rukopisa ili knjige

naručitelj

- osoba ili ustanova prema čijoj se želji ili o čijem se trošku izrađuje rukopis ili knjiga (M)

naslov (title)

- naslov književnog djela odnosi se na njegov glavni stvarni naziv, za razliku od ostalih sličnih formulacija koje se mogu nalaziti u rukopisu; redovito se nalazi na početku rukopisa ili tiskane knjige, za razliku od kolofona, koji je nekoć dodavan na kraju djela te je imao svojevrsnu ulogu naslova (B)

naslovna stranica (title-page)

- stranica u cijelosti posvećena informiranju čitatelja o naslovu, a ponekad i podnaslovu djela; također najčešće sadrži i podatke o autoru, eventualno vremenu nastanka djela ili rukopisa, a u tiskanim knjigama i o izdavaču te mjestu i godini izdanja. Povijesno, naslovnu stranicu kakvu nalazimo u današnjim tiskanim knjigama uveli su europski tiskari u drugoj polovici 15. st. kao zamjenu za kolofon (B)

navodnik (quotation mark/inverted commas)

- pravopisni znak koji se redovito upotrebljava u paru, a navodnicima se označava dio teksta koji je citat, naziv, upravni govor ili se iz bilo kojeg razloga želi istaknuti

nedovršen (unfinished, interrotto)

- djelo ili tekst koji nije do kraja napisan, ilustriran, uređen i sl. (B)

neuvezan (unbound)

- rukopis ili tiskani tekst koji nikada nije uvezan, to jest spojen u jedinstvenu knjigu (B)

nevidljiva tinta (invisible ink)

- tinta koju je moguće vidjeti tek nakon primjene određenog postupka na papir; primjerice, prije izuma modernih nevidljivih tinti za nevidljivi tekst upotrebljavao se umjesto tinte limunov sok, a njime napisan tekst otkrivao se stavljanjem papira nad plamen (B)

notar (notary) - v. bilježnik

notarski znak (notarial marks and signs) - v. bilježnički znak

numeracija (numbering)

- postavljanje brojevnih oznaka na stranicu, list ili sveščić rukopisa; v. i paginacija, folijacija (R)

nunkupativna oporuka (nuncupative)

- oporuka koja nije zapisana, nego izrečena usmenim putem pred svjedocima koji kasnije mogu svjedočiti o njoj pod prisegom pred službenom instancom (B)

O

obiteljsko stablo (family tree), v. genealogija

objavljivanje (publication)

- iako se pojam objavljivanja tradicionalno vezuje uz čin izdavanja tiskane knjige, u novije se vrijeme termin koristi i u kontekstu objavljivanja rukopisnih izdanja, tj. u kontekstu proizvodnje i distribucije više primjeraka nekog rukopisa, uglavnom od strane profesionalnih pisara (B)

obrezivanje (trimming)

- postupak rezanja rubova lista koji su pri proizvodnji papira ostali neravni; u starim rukopisima listovi se ponekad i nisu obrezivali, a zabilježeni su brojni

slučajevi u kojima su obrezivani naknadno, nakon uspostavljene folijacije ili paginacije, pri čemu je zbog nepažnje izvorna numeracija djelomično ili u cijelosti izrezana

ocelli nominum

- ime koje neki poznati rukopis dobije u stručnom žargonu te ga se pod tim imenom uobičajeno spominje u literaturi umjesto da se navodi službena signatura (npr. Terentius Vaticanus za Vat.lat.3868 ili Vergilius Augusteus za Vat.lat.3256)

očuvanost (condition)

- fizičko stanje rukopisa s obzirom na manju ili veću prisutnost oštećenja (v.)

okrajak - v. rub

okrajina - v. rub

oksidacija (oxidation)

- kemijski proces pri kojemu određeni elementi reagiraju s kisikom, pritom stvarajući kisikove spojeve, tj. okside. U rukopisnom kontekstu, o oksidaciji se govori u slučajevima kada je tinta s visokim postotkom metala u sastavu uzrokovala oštećenja na, najčešće, papiru, ili pergameni. Oštećenja se očituju u vidu diskoloracije tinte te nagrizanja materijala ili probijanja kroza nj (B)

oktavo - v. osmina

olovka (pencil, matita)

- pisaljka koja se sastoji od grafitnog uloška i drvenog kućišta, a zbog grafita kojim se piše ostavlja crn ili sivkast trag na papiru

omot (dust-jacket)

- odvojivi dio uveza knjige koji obavija korice s vanjske strane, no tako da se njegov preklopljeni dio nalazi s unutarnje strane korica; najčešće je od papira i može sadržavati podatke o naslovu, autoru i izdavaču

omotnica, kuverta (envelope)

- list papira preklopljen tako da se u njega može umetnuti pismo (B)

omotni list (wrapper)

- vrsta uveza u kojem su sveščići koji čine knjižni blok obavijeni najčešće listom papira, no koji za razliku od korica nije povezan s knjižnim blokom

opistograf (opistografo)

- tekst napisan samo na naličju pisarske podloge (HE) ili pisan i s prednje i sa stražnje strane podloge (M)

oporuka (will)

- dokument kojim osoba službeno izjavljuje svoje želje i namjere vezano uz upravljanje njezinim vlasništvom nakon njezine smrti; može biti pisana rukom osobe same ili rukom njezina opunomoćenika, pravnog zastupnika ili notara. Tokom povijesti, pisane su i na papiru i pergameni, a od srednjeg vijeka nadalje postupno su poprimale sve formulaičniji izraz (B)

original - v. izvornik

ornament (decoration)

- vrsta grafičkog ukrasa koji sadržajno nije vezan uz tekst (M)

ortografija (orthography) - v. pravopis

osmina, oktavo (octavo)

- veličina lista papira koja nastaje kada se arak presavije triput, čime se dobije osam listova (B)

ostavština, legat (collection)

- iz gledišta baštinskih ustanova, dio materijalne imovine pojedinca ili obitelji koja je ostavljena ustanovi nakon nečije smrti

oštećenje (damage)

- materijalna šteta na rukopisu ili knjizi koja nastaje uslijed fizikalnih uzroka (utjecaj svjetla, topline i vlage), kemijskih uzroka (utjecaj kiselina i atmosferskih zagađivača, tj. plinova, prašine, čađe i prljavštine) i bioloških uzroka biljnog podrijetla (bakterije, plijesni), životinjskog svijeta (kukci, glodavci) i čovjeka

otisak prsta (fingerprint)

- mrlja na papiru ili kakvoj drugoj površini koja nastaje kao posljedica dodirivanja te površine vršcima prstiju. Postoje pokušaji da se na temelju sačuvanih otisaka identificiraju osobe koje su rukovale pojedinim rukopisima, no ta je metoda ograničena relativno kratkim vijekom trajanja otisaka (maksimalno dva do tri desetljeća) (B)

ovjereni prijepis (attested copy)

- primjerak dokumenta koji je službeno potpisan od strane notara ili koje druge ovlaštene osobe, čime se dokazuje točnost i vjerodostojnost primjeka u odnosu na izvorni dokument (B); Jurić: ovjеровljen

oznaka cijene, bilješka o cijeni

- bilješka u kojoj se navodi cijena za koju rukopis nabavljen ili po kojoj se daje u prodaju (M)

oznaka o nabavi, bilješka o nabavi

- formulacija u kojoj se navode okolnosti u kojima je rukopis nabavljen, eventualno i ime osobe koja ga je nabavila (M)

oznaka vlasništva, vlasnička bilješka (ownership inscription)

- natpis na rukopisu ili knjizi kojim je eksplicitno zabilježeno ime vlasnika (B)

P

paginacija (pagination, paginazione)

- kontinuirana numeracija stranica u rukopisu ili knjizi (M)

paleografija (palaeography)

- proučavanje rukopisa i povijesti pisanja, koje uključuje analizu i opis starih rukopisa, iščitavanje tekstova, datiranje i identifikaciju ruke, vrste pisma, mjesta podrijetla rukopisa i pisarskih praksi i načela koja su ga oblikovala (B)

palimpsest (palimpsest)

- Podloga za pisanje s koje je prvotno napisani tekst uklonjen kako bi se preko njega mogao napisati novi. Tekst se uklanjao mehanički, struganjem nožem ili kamenom plavcem, ili uporabom kemikalija. Zbog izdržljivosti materijala metode uklanjanja znatno su se češće primjenjivale na pergameni nego na papirusu. Kodeks u kojem je preko jednog ostruganog teksta napisan drugi tekst naziva se i lat. *codex rescriptus*, a mogao je biti i više puta upotrijebljen (*bis, ter rescriptus*). U moderno doba prvotni se tekst iščitava tehnologijama ultraljubičastih zraka i multispektralnog snimanja, zahvaljujući kojima su sačuvana mnoga vrijedna djela antičke i srednjovjekovne književnosti (R, ZK)

papinski dokumenti (papal documents)

- dokumenti koje izdaje papa ili papinska kancelarija (B)

papir (paper)

- izumljen u Kini tijekom 2. st. pr. Kr., papir je glavna podloga za pisanje još od kasnog srednjeg vijeka. Arapi su ga, najkasnije u 9. stoljeću, uvezli u Europu, gdje je kao mnogo jeftiniji materijal iz uporabe istisnuo pergamenu. U počecima su za proizvodnju papira korišteni vuna, pamuk i lan, dok je izrada papira od drvene pulpe prvi put patentirana u Njemačkoj 1843. godine. Ispočetka je papir dobiven na taj način bio kiseo, zbog čega mu je trajnost bila znatno smanjena (B)

papirni mlin (paper mill; cartiera)

- mlinski pogon čije kolo pokreće voda, a koristi se za ručnu proizvodnju papira, pri kojoj se papirna masa, dobivena od namočenih i u vapnu iskuhanih tkanina, usitnjavala batovima vezanima za kolo; Puškadija-Ribkin 1994: papirana

papirologija (papyrology)

- pomoćna povijesna disciplina koja se bavi proučavanjem tekstova ispisanih na papirusu, njihovim iščitavanjem i tumačenjem, kao i opisom i očuvanjem preživjelih papirusnih originala

papirus (papyrus)

- podloga za pisanje izrađena od srčike močvarne biljke *Cyperus papyrus*, Počinje se proizvoditi u Egiptu u 4. tisuć. pr. Kr. izradom tankih pločica od srčike, koje su se povezivale lijepljenjem, prešale, obrezivale, glačale i premazivale zaštitnim slojem ljepila ili cedrova ulja. Sredstvo za pisanje bila je pisaljka od zašiljene trstike (lat. *calamus*) umočena u obojenu tekućinu. Duge trake papirusa omatale su se oko drvenog štapića pričvršćenog za kraći rub i tako tvorile svitak kao oblik knjige. Ispisivalo ih se samo na jednoj strani, koja je kod omatanja bila okrenuta unutra i zvala se *recto*, dok je neispisana strana bila vanjska i zvala se *verso*. Tekst je bio ispisano u stupcima. Početni list tako savijene trake papirusa zvao se *protokolon*, a posljednji *eshatokolon*. Papirus je bio dominantan pisači materijal antičkih civilizacija Sredozemlja i Bliskog istoka. Iz upotrebe iščezava od 10. st. pos. Kr. nadalje (DK, ZK, HE).

paraf (paraph)

- Znak poput // ili ¶ kojim se označava početak novog paragrafa ili odjeljka u tekstu. U rukopisima čest i kao ukras na kraju teksta ili iza potpisa. (B)

paragraf (paragraph)

- Grafički odijeljen i katkad obrojčen manji dio teksta koji čini smislenu cjelinu. U antičkoj grčkoj filologiji paragraf je prvotno znak u obliku kraće vodoravne linije kojom se na lijevoj margini odjeljivalo dva dijela teksta. U latiničnim rukopisima umjesto takva znaka pred novi dio teksta piše se istaknuto slovo C (za novo kraće poglavlje, *capitulum*), kojemu je okomita linija zadebljana i paralelno s njom povučena još jedna okomita crta. Iz toga znaka razvio se moderni tipografski znak za paragraf. Iz običaja pak da se znak za paragraf ili inicijal unosi naknadno, zbog čega su pisari na početku novog pasusa ostavljali prazan prostor, razvila se današnja praksa da se početni redak paragrafa uvlači u odnosu na lijevu marginu.

pečat (seal)

- znak koji nastaje utiskivanjem predmeta s urezanim reljefnim znakom u podlogu; također, naziv za sam predmet koji se utiskuje. Otisak nastaje izravnim utiskivanjem (suhi pečat) ili prethodnim pritiskanjem predmeta u vosak ili neku drugu tvar. Pečat može biti nanesen izravno na dokument

(franc. *en placard*) ili pričvršćen za dokument vrpcom od tkanine ili pergamene (viseći pečat). Služi kao potvrda vjerodostojnosti dokumenta, zaštita tajnosti i povjerljivosti ili oznaka vlasništva (HE)

pergament, pergamena (parchment)

- podloga za pisanje izrađena od očišćene, uglaçane i nauljene kože najčešće stočnih životinja (ovaca, koza i teladi). Počinje se proizvoditi u 2. st. pr. Kr. u maloazijskom gradu Pergamu i najvažniji je pisaći materijal tijekom cijeloga srednjeg vijeka, do kraja 15. st., kada ga iz šire upotrebe istiskuje papir. U odnosu na papirus pergament je otporniji i dugovječniji materijal, s nekoliko bitnih prednosti: ispisuje ga se s obje strana, pogrešan ili nepotreban tekst moguće je ostrugati i preko njega napisati novi, a listove se uvezuje u kodeks, znatno praktičniji oblik knjige od svitka. List pergamenta ima jednu stranu tamniju i hrapaviju ("strana kože"), a drugu svjetliju i glađu ("strana mesa"). Kod uvezivanja se najčešće slijedilo pravilo *vis-à-vis*, prema kojem su kod rastvorene knjige dvije nasuprotne stranice iste nijanse, odnosno obje su ili strana kože ili strana mesa. Pergament se ispisivalo perom umočenim u tintu crne ili drugih boja i vrlo često ukrašavalo višebojnim inicijalima i minijaturama (DK, ZK, HE, A)

pero (quill, plume)

- pisaljka za pisanje tintom, napravljeno od pera velikih ptica (gusaka, labudova i gavranova). Da bi se omogućilo pisanje, vrh mu je zaoštren i lagano rascijepljen zbog čega zadržava i postupno ispušta tintu. Njegova upotreba u Europi traje od 7. do 19. stoljeća, kada ga zamjenjuju pisaljke s metalnim vrhom. Debljina i nagib slova pisanih perom ovisila je o kutu pod kojim je vrh pera rezan. Pero u stalnoj uporabi bilo je nužno redovito oštriti. (B, ZK)

perocrtež

- crtež izveden perom

perorez (letter opener, paperknife)

- vrsta noža za otvaranje pisama (B)

petlja slova (loop)

- zaobljeni potez pisaljkom koji završnu točku ima u početnoj točki ili blizu nje, što usred poteza stvara prazno zaokruženo polje (B)

piktograf (pictograph)

- ilustracija odnosno crtež čija je uloga zamijeniti jednu ili više riječi (B)

pisac (writer)

- autor, osoba koja piše tekst koji je njegova originalna kompozicija (B)

pisaljka (pen); olovna pisaljka (Kujundžić u Marulić 1989)

- sredstvo kojim se piše po podlozi urezivanjem ili nanošenjem tinte na površinu (B)

pisanje (writing)

- proces stvaranja teksta putem uporabe riječi; pisanje se često, ali ne isključivo, odnosi na čin uporabe pisaljke da bi se vlastitom rukom ispisao tekst po nekoj površini (B)

pisar (scribe, amanuensis)

- osoba koja izrađuje pisane primjerke ili prijepise tekstova ili dokumenata; profesionalni pisari su uz prepisivanje obavljali i druge administrativne poslove službenika ili tajnika ovisno o tome na kojoj su instituciji bili; u tom je smislu pojam pisar šireg značenja od pojma prepisivača (v. prepisivač) (B); Stipišić: i skriptor

pisarnica v. skriptorij

pisarske pogreške (scribal errors)

- nenamjerne omaške u tekstu koje načini pisar tijekom čitanja predloška i prenošenja teksta u novi rukopis; poznavanje naravi pisarskih pogrešaka u pojedinom rukopisu može pomoći da se ustanove točna čitanja teksta, kao i navike pisara. Češće su vrste pisarskih pogrešaka: elipsa - izostavljanje jedne ili više riječi; anticipacija - ispisivanje riječi ili dijelova riječi prije nego što bi trebalo, jer se unaprijed razmišlja o onome što treba zapisati (npr. *misam mislio* umjesto *nisam mislio*); ditografija - nenamjerno ponavljanje slova ili riječi; Homeoteleuton, preved - vraćanje na pogrešnu točku u primjerku iz kojeg se prepisuje, najčešće u slučajevima kada se posljednja prepisana riječ javlja na više mjesta u tekstu, a rezultat toga je činjenica da pisaru promakne prepisati tekst koji se nalazi između posljednje prepisane riječi i nove, krive

točke od koje nastavlja prepisivati; homeoarkton - brkanje dviju riječi koje dijele isti ili sličan početak; metateza - zamjena mjesta dvaju slova ili riječi; transpozicija - prepisivanje riječi pogrešnim redoslijedom (B)

pisarski stihovi (scribal verses, Schreibeverse)

- individualni pisarski iskazi kojima u formi stiha navode okolnosti u kojima se odvija pisarski čin

pismenost (pisana kultura) (literacy)

pismo (script)

- sustav znakova za bilježenje slova koji, s obzirom na vremensko ili mjesno određenje, ima posebne karakteristike po kojem je prepoznatljiv (npr. humanistika, gotica, beneventana) (B); upotrebljava se i kao naziv za način oblikovanja slova karakterističan za određenog pisara

pjesmarica (songbook)

pjesnički zbornik, pjesnički miscelanej (poetry collection)

- kompilacija stihovanih tekstova ili izvadaka iz stihovanih tekstova, prikupljenih iz različitih izvora i od različitih autora (B)

podarhetip (hyparchetype)

- u predaji teksta, izgubljeni primjerak iz kojega se izvodi jedna grana u predaji nekog teksta (M)

podcrtavanje (underlining)

- način isticanja teksta podvlačenjem vodoravne linije ispod slova; u izdavaštvu se danas podcrtavanje koristi kad se želi ukazati priređivaču da pojedini dijelovi teksta trebaju biti u kurzivu. Inače, ostale su namjene podcrtavanja brojne, a osobito je često podcrtavanje dijelova teksta koje čitatelj smatra osobito važnima. U rukopisima su pisari ipak koristili druge metode kako bi naglasili važnost pojedinih dijelova teksta (rubrike, majuskule, neverbalne marginalije i sl.) (B)

podloga (support, substratum, supporto)

- materijal (najčešće papir, pergamena i papirus) koji se upotrebljava da bi se na njega što zapisalo; pisaća podloga

podnaslov (subtitle)

podrijetlo (origin, origine)

- odrednica mjesta u kojem je rukopis nastao (M); u rukopisima je ponekad naznačena, primjerice na natpisnom listu ili u kolofonu, no češće ju je potrebno utvrditi proučavanjem sadržaja, provenijencije i načina nastanka knjige (MB)

podstava (Jurićev katalog; pastedown)

poglavlje (chapter)

- grafički odijeljen i naslovljen i/ili obrojčen veći dio teksta koji čini smislenu cjelinu

pojas ()

- dio retka u koji je smješten određeni dio slova; razlikuju se *srednji*, *gornji* i *donji* pojas: u srednjem pojasu kod latiničnih pisama smještene su mala *srednja slova*, čije tijelo ne prelazi osnovnu i gornju liniju retka (*a, c, e, m, n, o, r, s, u, v, w, x* i *z*), u gornji pojas prelaze *visoka* ili *uzlazna slova* (*b, d, đ, dž, h, i, k, l, t* i slova s dijakriticima), u donji *duboka* ili *silazna slova* (*g, p, q, y*; ponekad u starijim razdobljima i *z*), a gornji i donji *visoko-duboka slova* (*f, j, dugo s*)

poleđina (dorse)

- isto što i "verso", stražnja strana lista pergamene ili papira (B)

polukarton (Jurićev katalog)

polukožni (half-calf, etc.)

- uvez kojemu su samo hrbat i kutovi obiju korica uvezani u kožu, dok je ostatak uvezan u neki drugi materijal (B)

polumekan (uvez) - v. uvez

poluplatno / poluplatneni (uvez), v. polukožni

poluustav (polumajuskula)

- tip glagoljičnog i ćiriličnog pisma u kojemu se zbog bržeg i slobodnijeg pisanja oblici slova zaobljuju, povezuju i naginju u stranu te se tako dobiva prijelazan oblik iz minuskule u majuskulu (prema HE)

portulan (portolan, portolano)

- rukom crtana navigacijska ili plovidbena karta (B)

posjetnica (carte-de-visite/visiting card)

- kartica koja sadrži ime i ostale važne podatke o nekoj osobi (B)

poslanica (epistle) - v. pismo?

- izraz se koristi za pisma formalne, javne ili književne naravi te u značenju književnog žanra, a ne u značenju običnog fizičkog pisma (B)

postilla (lat.)

- naknadni dodaci tekstu, najčešće pisani na rubu ili između redaka (R)

post scriptum (lat.) (postscript)

- pisani naknadni dodatak glavnom tekstu; uglavnom se javlja u pismima, i to na njihovu kraju, nakon potpisa (B)

posveta (dedication)

- uvodni tekst u prozi ili u stihovima koji prethodi glavnom tekstu; posveta je upućena osobi od koje se traži materijalna potpora ili samo naklonost i poticaj za djelo. Riječ je često o političkim ili crkvenim vladarima i moćnicima, članovima obitelji i prijateljima i čitateljskoj publici općenito. Djelo može imati i više posveta. (B)

posvetni primjerak (dedication copy)

- primjerak rukopisne ili tiskane knjige koji sadrži autorovu posvetu; najčešće su adresati takvih posveta utjecajne osobe, članovi autorove obitelji ili osobe koje na financijski ili koji drugi način podupiru njegov rad (B)

poštanske marke (postal marks)

- neizostavan dio modernih pisama koji ishodište ima u napomenama pošiljatelja o načinu na koji pismo treba dostaviti te u oznakama poštanske službe o težini pošiljke, kao i o troškovima, lokaciji i ruti pošiljke (B)

potez (stroke)

- u paleografiji, crta koja se pri oblikovanju slova napravi jednim pokretom ruke bez promjene smjera (B)

potpis (signature)

- ime osobe napisano vlastitom rukom u cijelosti, pomoću inicijala, u skraćenom ili punom obliku; koristi se kao sredstvo ovjere autentičnosti dokumenta (B)

potpisnik (signatory)

- osoba koja potpisuje dokument (B)

povelja (charter)

- svečana isprava kojom javna vlast dodjeljuje neku povlasticu ili donosi odredbu (HE)

povoštene tablice (wax tablets)

- podloga za pisanje izrađena od drva, s plitkim udubljenjem na površini u koje je izliven vosak; slova se u vosak urezivalo stilusom, metalnom pisaljkom kojoj je jedna strana bila zašiljena za pisanje, a šira i zadebljana za glačanje površine, odnosno brisanje napisanoga. Vrlo su čest svakodnevni materijal za pisanje u antičkim civilizacijama Grčke, Rima i Egipta (HE, ZK)

pratekst

pravopis (orthography)

- skup pravila za točno pisanje riječi i rečenica nekog jezika; pravopisne varijante mogu pomoći u lokalizaciji rukopisa ili u identifikaciji pojedinih pisara (MB)

prazan (blank)

- neispisan; engleski naziv *blank* koristi se i kao imenica te označava prazninu u tekstu ili cijeli neispisan list. (B)

predaja teksta (tradition, tradizione)

- ukupnost svih oblika u kojem se neki tekst kroz povijest pojavio (rukopisi, tiskana izdanja, citati)... (M)

predaja, rukopisna (manuscript transmission)

- svi stadiji prepisivanja i transformacije nekog teksta, od najstarijeg do najmlađeg rukopisnog svjedoka (M)

predbračni ugovor (marriage articles, marriage contract)

- pravni ugovor koji se sklapa prije vjenčanja te određuje uvjete budućega braka (B)

predlist (flyleaf)

- slobodni list podstave koji se nalazi ispred knjižnog bloka

predložak (copy-text, exemplar)

- primjerak teksta koji pisar koristi pri prepisivanju, odnosno umnažanju teksta; u srednjem vijeku egzemplar je bio službeni primjerak skolastičkog teksta i bio je vlasništvo i odgovornost pojedinog sveučilišta (B)

prepisivač (copyist)

- osoba koja izrađuje prijepise tekstova ili dokumenata; v. i pisar (B); Stipišić 1985: kopist

presvučen? - v. pod uvez

preša (ručna preša, npr., tj. tiskarski stroj)

preuvezan - v. uvez? (ponovno uvezan; stavljen u novi uvez)

previd (eyeskip, saut du même au même) - v. pisarske
pogreške

prijepis (copy, copia)

- dokument koji je nastao prijepisom iz izvornika; reprodukcija, preslika izvornika (B)

prijepis (transcript)

- primjerak ili kopija nekoga teksta, bilo da je pisana rukom, tiskana ili proizvedena na koji drugi način (B)

primatelj (recipient)

- u rukopisnom kontekstu, osoba kojoj je upućeno pismo ili kakav drugi dokument (B)

primjerak (copy/[exemplar])

prinova (new materials)

- novopribavljena jedinica građe u zbirci

pripis (ascription)

- natpis na rukopisu kojim se navodi autor, bilo teksta u rukopisu, bilo rukopisa samog (B)

pripisati (ascribe)

- a) odrediti autora nekog djela ili rukopisa
- b) dopisati, dodati

prirediti (edit)

- prirediti djelo znači pripremiti ga za objavljivanje, što se postiže uspostavljanjem vjerodostojnog i prihvatljivog teksta toga djela; priređena izdanja starih tekstova uglavnom uključuju brojne bilješke i komentare čija je uloga čitatelju olakšati razumijevanje djela (B)

priređivač (editor)

- osoba odgovorna za priređivanje izdanja nekog djela (B)

priređivački zahvat (editorial intervention)

- postupak kojim priređivač mijenja, odnosno oblikuje tekst da bi ga pripremio za objavljivanje (B)

priručnik (manual, manuale)

- bilo koja vrsta priručne knjige lake za snalaženje i pogodne za nošenje, koja sadržava zbirke podataka ili uputa o nekoj određenoj temi (B)

privez

- dio rukopisa ili knjige koji je naknadno uvezan s prethodnom cjelinom

proba pera (pen trial, prova di penna, probatio pennae)

- nestrukturirani niz riječi, slova, crta ili crteža kojima osoba koja piše provjerava je li pero pravilno izoštreno (R)

proklamacija (proclamation)

- formalna i javna obznana monarha ili kojeg drugog tijela civilne ili crkvene vlasti (B)

prošiven (sewn)

protokol (protocol, protocollo)

- a) u sastavu svitka: početni dio papirusnog svitka, uglavnom postavljen tako da se horizontalna vlakna papirusa pojavljuju na vanjskoj strani svitka knjige i pogodna su za ispisivanje naslova
- b) u diplomatici: početni dio isprave

protumarka, kontramarka (countermark, contremarque)

- filigran ili vodeni znak koji neki proizvođači papira utiskuju kao sporedni zaštitni znak

provenijencija (provenance, provenienza)

- povijest vlasništva rukopisa ili knjige, može obuhvaćati informacije o posljednjem vlasniku ili nizu vlasnika ili mjestu čuvanja rukopisa ili knjige (M); te se informacije utvrđuju na temelju izvorne oznake na knjizi (ex libris, grb, emblem, moto, pečat knjižnice i sl.) ili na temelju zapisa u katalozima, korespondenciji i dr. (MB)

prvopis

- SPH 38 za autograf valjda, odnosno za izvorni rukopis

psaltir (psalter, salterio)

- liturgijski ili molitveni priručnik koji sadrži tekstove starozavjetnih psalama raspoređene u skladu s kanonskim časovima pojedinih dana u tjednu i eventualno popraćene glazbenom notacijom; mogu im biti dodani himni, antifone i molitve (AS)

pseudepigraf (pseudepigrafo, pseudoepigraph)

- tekst koji je pogrešno naslovljen ili atribuiran (M)

pseudonim (pseudonym, pseudonimo)

- lažno ime koje autor svojevolumeno ističe umjesto pravog (M)

R

račun (receipt)

- kratki pisani dokument, često potpisan, koji predstavlja potvrdu o kakvoj platnoj transakciji ili nekom drugom transferu dobara (B)

radni rukopis (working manuscript)

- rukopis u kojem je tekst još uvijek u toku nastajanja ili je ostao nezgotovljen (B)

raspored teksta (disposizione del testo)

- način na koji je napisani tekst smješten na stranici (R)

razvezan (disbound)

- rukopis ili tiskana knjiga koja je bila uvezana, ali joj je uvez naknadno rastavljen

rebra (laid lines)

- tragovi proizvodnje papira vidljivi na listu papira pod pozadinskim osvjetljenjem kao paralelne tanje, međusobno tješnje raspoređene linije; nastaju prilikom izlivanja papirne mase kroz kalup sa žičanom rešetkom; v. lanci

recenzija (recension)

- opis i klasifikacija rukopisnih svjedoka pomoću koje se dolazi do najranijeg stadija tekstualne predaje (M)

recept (recipe)

- popis sastojaka i uputâ potrebnih za pripremu nekog jela ili lijeka (B)

recto (recto, recto)

- prednja strana lista (R)

redak (line, linea)

- niz riječi poredanih horizontalno duž stranice; u proznim djelima reci se mogu protezati cijelom širinom stranice, ali ne nužno (na kraju paragrafa, poglavlja i sl.), dok u poeziji redak odgovara jednom stihu pjesme (B)

regesta (calendar)

- sažetak sadržaja isprave, koji se u izdanju diplomatske građe najčešće objavljuje pred tekstem svake isprave ili na kraju izdanja u obliku popisa regista svih isprava (HE)

registar (register)

- bilo koja vrsta rukopisa u kojemu su podaci uneseni na pravilan i sistematičan način, te čine formalnu ili službenu zabilježbu; u bibliografiji termin se također koristi i za tablicu na kraju tiskane knjige koja prikazuje raspored uvezivanja sveščića (B)

repertorij (repertory, repertorio)

- Inventar ili katalog svezaka ili dokumenata sačuvanih na raznim mjestima, sastavljen prema zajedničkim karakteristikama

repozitorij (repository)

- u rukopisnom kontekstu, zgrada ili prostorija u kojoj se čuvaju knjige i rukopisi (B); Štefanić: nalazište

restauracija (restoration)

- zahvat na kulturnom dobru radi sa svrhom da se poprave postojeća i zaustave daljnja oštećenja, očuvaju podaci i kulturno dobro učini dostupnim

revizija (revision)

- sustavan verifikacijski pregled svih svezaka ili dokumenata koji sačinjavaju neki fond ili zbirku

rigatura, v. crtovlje

rijetkost (a rarity)

- rukopisna ili knjižna jedinica građe koja predstavlja posebnu vrijednost jer postoji ili samo u jednom primjerku ili u malom broju primjeraka

rizma (ream, risma)

- mjera za papir, u upotrebi u trgovini papirom; 1 rizma odgovara cjelini od 500 listova za potrebe tiskare i 400 listova za potrebe kancelarije (AS; DM i R navode broj 480 ili 500)

rola (roll, *rotulus*) - v. svitak

rub, margina (border, margin)

- izvorno prazan prostor koji okružuje tekst na rukom pisanoj ili tiskanoj stranici, a naknadno se može ispuniti rubnim ili marginalnim bilješkama (B); postoje *gornji, donji, unutarnji* i *vanjski* rub ili margina; Jagić 1871: okrajak; Ivšić 1949: okrajina; Kulundžić 1989: okrajina te gornja i postrana margina

rubrika (rubric, rubrica)

- dio teksta pisan crvenom bojom radi isticanja; naslov ili početak teksta ili dijela teksta istaknut bojom, veličinom ili tipom slova (R); lat. *ruber*, crven

ruka (hand), v. rukopis (handwriting)

rukopis (manuscript)

- a) tekst pisan rukom i fizički predmet u kojem se rukom pisani tekst nalazi; u antici i u srednjovjekovlju, prije pojave tiskarstva, svi su tekstovi sačuvani u rukopisima; uobičajena kratica za rukopis je MS (*manuscriptum* od lat. *manus* - ruka i *scribere* - pisati) (B)
- b) u moderno doba rukopisom se naziva oblik teksta prije objavljivanja

rukopis (handwriting)

- bilo koja vrsta pisanja nanosena na podlogu rukom. Katkad se termini "rukopis" i "ruka" koriste kao istoznačnice, ali potonji izraz pobliže označava karakterističan način pisanja određenog pojedinca (B); u opisu rukopisa u kojima se pojavljuje više ruku, radi razlikovanja se upotrebljavaju nazivi *prva ruka, druga ruka, treća ruka* i sigle M_1, M_2, M_3 itd.

rukopisni svjedok ([textual] witness)

- svaki primjerak nekog teksta koji se smatra etapom u njegovoj predaji i preoblikovanju (M)

Izravan rukopisni svjedok (direct witness)

- rukopis koji sadrži neizmijenjen, izvorni tekst u cijelosti ili djelomično (M)

Neizravan rukopisni svjedok (indirect witness)

- citat, parodija, komentar, prijevod i sl. koji posredno pridonose rekonstrukciji nekog teksta (M)

rukopisno izdanje - v. izdanje

S

sadržaj (table of contents)

- popis tekstova koji se u rukopisu ili knjizi nalaze, najčešće smješten na početku knjige, u obliku natuknica koje predstavljaju naslove i koje su popraćene brojem stranice ili lista na kojem se određeni tekstovi zatječe (B)

sakupljač (collector)

- osoba posvećena pribavljanju i čuvanju knjiga i rukopisa (B)

sastavljač (raccoglitore, compiler)

- osoba koja prikuplja i ujedinjuje tekstove ili dijelove rukopisa u jedan rukopisni svezak, a može i ne mora sudjelovati i u njihovu prepisivanju (M)

sažetak (résumé)

- sinopsis; kratko izvješće u kojem se donose osnovne informacije o sadržaju nekog djela ili dokumenta

sažetak (summary)

- kraća i sažeta inačica nekog teksta (B)

secundo folio

- riječi koje se u određenom rukopisu nalaze na vrhu njegova drugoga lista; bilježile su se u srednjovjekovnim katalozima radi međusobnog razlikovanja rukopisnih primjeraka odnosno prijepisa istoga djela koji su najčešće imali i isti incipit

separat (separate)

- rukopisni ili tiskani tekst koji je izdan zasebno, iako pripada i nekoj većoj cjelini (B)

sfragistika (sigillography/sphragistics)

- pomoćna povijesna disciplina koja proučava izradu, razvoj i upotrebu pečata i sva sadržajna i formalna obilježja pečatne građe

sholija (scholium)

- glosa ili gramatička, filološka ili povijesna bilješka uz klasični tekst, nastala u antici (M)

sic (sic)

- zraz koji se koristi nakon riječi u tekstu koja se smatra pogrešnom, kako bi se naznačilo da pretpostavljena pogreška potječe iz izvornog teksta, a ne od prepisivača ili priređivača (B)

sigla (sigla)

- Slovo koje označava rukopisni ili, rjeđe, tiskani primjerak teksta u genealoškom stablu, odnosno u kritičkom izdanju (u hrv. jeziku imenica je ženskog roda, preuzeta prema množini lat. imenice *siglum*). U kritičkom aparatu priređivaču sigle služe za brzo referiranje na pojedine predloške, bira ih ne nasumično, nego u vezi s nazivom rukopisa, a identificira u popisu pred izdanjem teksta (lat. *conspectus siglorum*). Umjesto sigle moguće je upotrijebiti i skraćenicu naziva predloška. Sigle su obično pisane velikim slovom kada označavaju preživjele primjerke, a malim slovom latinične abecede ili grčkog alfabeta kada označavaju pretpostavljene, izgubljene primjerke. Posebnom siglom može se označiti "obitelj" rukopisa odnosno tiskanih izdanja (*consensus codicum*) (M, CG).

sigma (sigma)

- osamnaesto slovo grčkog alfabeta; majuskulna sigma (Σ) koristi se u kritičkim izdanjima pri navođenju različitih čitanja (lekcijâ) pojedinih mjesta u tekstu, a da bi se naznačilo da se pojedino čitanje javlja u svim preostalim bitnim primjercima teksta (B)

signatura (shelf-mark)

- oznaka koja ukazuje na mjesto na kojem se knjiga nalazi u knjižnici (B)

signatura (*pecia*)

- obročeni primjerak dijela teksta prepisanog iz egzemplara; takvi su primjerci dijeljeni na sveučilištima kako bi ih pojedinci umnožili, nakon čega bi kopije i sama *pecia* vraćali vlasniku, koji je od njih sastavljao kompletne rukopise (B)

silaznik (descender)

- stabljika dubokih ili silaznih slova koja prelazi u donji pojas retka

sinereza (synaeresis)

- stezanje dvaju samoglasnika u jedan samoglasnik ili u diftong, bilo u pismu ili u govoru (B)

singleton (hrv.?)

- polovica dvolista kojemu druga polovica nedostaje, bilo da je istrgnuta naknadno ili da je izvorno bio potreban samo jedan samostalan list. Potonja se situacija događala kada se znalo da će druga polovica dvolista ostati prazna ili kada su na dvjema polovicama radili (npr. pisali, crtali itd.) različiti autori ili pisari (BL)

skriptorij (scriptorium)

- prostor, najčešće u samostanu, u kojemu se odvija proces pisanja i prepisivanja (B); Kapitanović: pisarnica

slagar (compositor)

- u procesu ručne proizvodnje stare knjige, osoba koja jedno po jedno olovno slovo uzima iz ormara sa slovima i slaže ga u slagaljku na određenu širinu retka (HE)

slijepi tisak (blind stamping)

- postupak utiskivanja izbočenog ili udubljenog reljefa s čelične forme na podlogu, bez prenošenja boje (HE)

slobodni list podstave (flyleaf, endleaf, endpaper)

- prazan list umetnut na početku knjige i/ili na kraju knjige ili rukopisa (B)

slobodni listovi (fogli volanti) (unbound ili disbound)

- ispisani listovi koji postoje samostalno, neuvezani u neki veći rukopis

slovo (letter)

- krak (dio slova: SPH 38: 32)

statut (statute book)

- zbirka zakonskih odredbi koje donosi zakonodavno tijelo države, komune ili kakve druge građanske ili crkvene institucije

stenografija (stenography)

- brzopis; sustav pisanja skraćenih i/ili pojednostavljenih riječi i slova, čija je svrha omogućiti brže pisanje (B)

stilus (stylus)

- zaoštren komad drveta, metala ili kosti, korišten za urezivanje ili utiskivanje znakova na glinene ili voštane pločice (B); neki su stilusi imali trokutast suprotni kraj kojim se ako je zagrijan moglo uglačati površinu pločice; u rukopisnoj kulturi mogao se upotrebljavati za bušenje rupa za crtovlje (MB)

stranica (page)

- jedna strana lista pergamene i papira ili svitka (B)

stranični postav (*mise-en-page*)

- opći dizajn teksta, koji uključuje, između ostalog, prored, margine, paginaciju, raspored ilustracija i bilješki itd.; izraz se uglavnom koristi kada se govori o tiskanim knjigama, ali primjenjiv je i na rukopise (B)

stupac (column, colonna)

- okomiti niz redaka koji ne zaprema cijelu širinu na stranici od lijeve do desne margine (AS)

superscript (superscript)

- oblik kratice u kojoj se slovo ili slova ne ispuštaju potpuno, nego se pišu iznad drugih slova u riječi, ali u nešto manjoj veličini (J)

suvremen (contemporary, contemporaneous)

- koji potječe iz istog vremena ili pripada istom razdoblju (B)

sveščić (quire), svežnjic, tabak

- skup listova sastavljen od određenog broja dvolisnica, najčešće prošivenih i povezanih s drugim sveščićima u knjižni blok (DK)

svezak, tom (volume)

- a) rukopis ili tiskana knjiga samostalna kao fizički primjerak, a sadržajno dio većeg djela
- b) uvezani rukopis: rukopisni svezak

svitak (scroll, roll, rotolo)

- oblik rukopisa koji nastaje omatanjem dužih listova oko cilindra; najčešći je oblik rukopisa ispisanih na papirusu (pri čemu se dijelovi papirusa povezuju tako da je tekst ispisan vodoravno - *volumen*), a iznimno se u svitak oblikuje i rukopis pisan na papiru ili pergameni (pri čemu se povezuju listovi na kojima je tekst ispisan okomito - *roll/rotulus*) (B)

Š

šesnaestina (sextodecimo)

- veličina lista papira koja nastaje kada se arak presavije četiri puta, čime se dobije šesnaest listova (B)

šifra (cipher)

- sustav pisanja koji je oblikovan na način da ga mogu pročitati samo oni koji poznaju primijenjeni postupak oblikovanja. Neki od mogućih postupaka su zamjena slovâ drugim slovima, zamjena slovâ brojevima, zamjena riječi znakovima i sl. (B)

T

tekst (text)

- jezična formulacija, bilo da je pisana rukom ili tiskana; u književnom kontekstu, tekst označava izvorni ili glavni dio jezične formulacije koja sačinjava knjigu ili neki njen dio, ne uključujući bilješke i slične dodatke (B)

tekstologija (textual criticism)

- filološka disciplina koja proučava tekstove u rukopisu ili staroj knjizi radi uvrđivanja njihove povijesti i autentičnosti te radi pripreme kritičkog izdanja, kao predradnja za književnoznanstveno bavljenje tekstem (prema HE)

tilda (tilde)

- dijakritički znak, kratka vijugava horizontalna crta (~), često korištena kao stilizirani makron (v.), odnosno za oznaku da je neko slovo u riječi ispušteno (B)

tinta (ink)

- općenito, tekuća boja kojom se piše po površini podloge za pisanje. Prva se tinta izrađuje u Kini u 3. tisuć. pr. Kr., a bazu joj čine prah drvenog ugljena i čađa. U antičkim kulturama proizvodila se na različite načine od raznih tvari; u 3. ili 4. st. proizvedena je crna tinta dulje trajnosti, od hrastovih šišarki, galne kiseline sa solima željeza, smole ili gumiarabike, s dodatkom vode, octa i ljepila (ZK, HE). Tinta crvene boje dobivala se od minija ili cinobera, a u izradi drugih boja koristili su se pigmenti (plavi, zeleni, zlatni, srebrni). Tinta je važan element u proučavanju rukopisa jer može ukazati na vrijeme i mjesto njegova

nastanka, dok je također nužna njezina analiza prilikom restauracije rukopisa.
(ZK, HE)

tintarnica (inkpot)

- posudica o kojoj se drži tinta (B)

tom - v. svezak

transkripcija (transcription)

- proces prepisivanja teksta s jednog primjerka u drugi istim tipom pisma

transliteracija (transliteration)

- proces prepisivanja teksta s jednog primjerka u drugi različitim tipom pisma

transmisija teksta (transmission)

- proces kojim se tekst prenosi od jedne osobe drugoj ili iz jednog oblika u drugi (B)

trbuh slova (lobe)

- u paleografiji trbuh označava zatvoreni kružni potez koji se nalazi u slovima kao što su *p*, *q*, *b* i *d* (B)

U

ukras (decoration)

- ukupnost neverbalnih tj. ornamentalnih i figurativnih elemenata koje služe uljepšavanju rukopisa ili tiskane knjige (M)

ukrašavanje (decoration, decorazione)

- postupak kojim se rukopis iz estetskih razloga oprema ornamentima i figuralnim prikazima (B, M)

ulomak (fragment)

- dio teksta ili rukopisa izdvojen iz cjeline, bilo da je cjelina sačuvana ili da je on njezin jedini sačuvan dio

ustav

- tip glagoljičnog i ćiriličnog pisma koji odlikuje upotreba velikih slova, ujednačavanje njihovih oblika i kaligrafija (HE)

ustrojstvo *ili* struktura sveščića (quire structure)

- sastav rukopisa s obzirom na broj, redoslijed i uvez sveščića te broj listova u svakom pojedinom sveščiću

uteg za papir (paperweight)

- razmjerno težak predmet koji se stavlja na list kako bi ga se spriječilo da se okreće ili odleti sa stola (B)

uvez (binding)

- spoj koji dijelove knjižnog bloka pričvršćuje jedan uz drugi, najčešće se izvodi prošivanjem koncem; Fancev 1933: povež

uvezivanje (binding)

- postupak povezivanja sveščića šivanjem i eventualno pričvršćivanje zaštitnih listova, korica ili omota za knjižni blok

uzlaznik (ascender)

- stabljika visokih ili uzlaznih slova koja prelazi u gornji pojas retka

v

varijanta, inačica (variant)

- različita čitanja određenih mjesta u tekstu prvenstveno sačuvanu u rukopisima; različite inačice tekstova (*variae lectiones*) mogu pomoći u uspostavljanju izvornog teksta (arhetipa) (B)

verso (verso, verso)

- stražnja strana lista, nasuprotna strani *recto* (R)

verzija, inačica (version)

- tekst koji se u nekom svom dijelu razlikuje u odnosu na izvorni tekst od kojeg potječe (M)

vinjeta (vignette)

- manja neuokvirena ilustracija ili ornament, najčešće se nalazi na početku ili kraju poglavlja u tiskanim knjigama ili na naslovnoj stranici (B)

vlaga - v. oštećenje

vlasnik (possessore, owner)

- osoba ili ustanova koja rukopis ili knjigu posjeduje i ima nad njima vlasničko pravo (M); Kapitanović: posjedovnik

vodeni znak, vodeni žig (watermark)

- otisak filigranskog znaka na papiru koji utiskuje tvornica u kojoj je papir proizveden kao svoj zaštitni znak, stoga svjedoči o provenijenciji i dataciji papira (DK); Körbler: tvornički znak

vrelo (source)

- izvorni dokument na kojem se temelji povijesno istraživanje

vrpca (ribbon)

- Tanka traka od tkanine kojom se veže snop pisama ili knjiga (B) ili služi za označavanje stranice u knjizi

Z

zadužnica (debenture)

- listić koji se izdaje korisniku kao potvrda da je zadužio ili posudio jedinicu građe u zbirci

zakovica (rivet)

- izbočeni metalni dio na koricama koji ih čuva od oštećenja

zalist

- slobodni list podstave koji se nalazi između knjižnog bloka i korica

zaštitni list

- list papira ili pergamene koji se nalazi na početku ili na kraju uvezanog rukopisa ili knjige kao zaštita knjižnog bloka; pripada prvom, odnosno zadnjem sveščiću ili se pak svojim parnjakom drži za unutarnju stranu korica (M)

zbirka (collection/collectanea)

- skup tekstova ili predmeta sakupljenih i povezanih u cjelinu; u rukopisnom smislu zbirka je heterogena ako je sastavljena od tekstova sakupljenih bez određenog kriterija ili jasne svrhe, ili organizirana kada okuplja tekstove povezane određenom namjenom (M)

zbornik (miscellany)

- rukopis u kojem su sabrani i povezani manji rukopisi s različitim tekstovima, često nastali u različito vrijeme

zibaldone (tal.)

- rukopisni svezak jednostavne izrade u kojem su okupljene nasumične bilješke, napomene, komentari, kraći ili dulji citati (M)

zlatotisak (vezano za uvez)

- tehnika ukrašavanja korica utiskivanjem zlatnih listića (HE)

znak (mark)

- između ostalog, znak predstavlja zapis nepismene osobe ili osobe koja nije u mogućnosti pisati; uglavnom zamjenjuje njezin potpis, često u obliku križa ili slova X (B)

Ž

ženidbeni ugovor (marriage settlement)

- pravna predbračna nagodba kojom se vlasništvo nad zemljištem prenosi s jedne na drugu osobu. Uloga takve nagodbe bila je da se zemljište osigura od otuđenja te da se pruži financijska potpora za ženu i njene potomke (B)